

Lokus kontrole kod adolescenata

9. Lokus kontrole kod adolescenata

Period adolescencije obilježen je intenzivnim promjenama u tjelesnom, kognitivnom, emocionalnom i socijalnom aspektu funkcioniranja te predstavlja vrijeme posebnog rizika za pojavu teškoća u psihosocijalnoj prilagodbi (Lacković-Grgin, 2006). Adolescenti razvijaju vještine upravljanja vlastitim životom i nastoje uspostaviti kontrolu nad bitnim aspektima vlastitog života.

Spoznaje u području kontrole i naučene bespomoćnosti potaknule su istraživanja o mehanizmima odnosa između doživljaja kontrole i depresivnosti te drugih mjera psihološke prilagodbe i samopoimanja (Abramson, Metalsky i Alloy, 1989). Kao što je detaljno opisano u prvom dijelu knjige, uvjerenje o unutaršnjem lokusu kontrole povezano je s boljom prilagodbom, višim samopoštovanjem i nižom depresivnom simptomatologijom. Za psihološku prilagodbu mladih osobito je važan razvoj primjerenih strategija suočavanja sa stresom koje posreduju između izvora stresa i kvalitete prilagodbe. Mirowsky i Ross (1990) navode da previsok osjećaj kontrole također nije uvijek adaptivan jer potiče osjećaj krivnje u situacijama koje su procijenjene kao kontrolabilne a nije se djelovalo. Havighurst (1972), kroz teoriju razvojnih zadataka, opisuje neke od glavnih razvojnih ciljeva adolescencije. Među osnovne zadatke pripada prihvaćanje vlastitoga fizičkog izgleda i briga o svom tijelu, razvijanje socijalnih vještina i ostvarivanje zrelih odnosa s vršnjacima, emocionalna neovisnost od roditelja, razvoj vlastite spolne i rodne uloge, pripreme za vlastito profesionalno djelovanje i ekonomsku neovisnost, prihvaćanje društvenih vrijednosti i razvijanje vlastite hijerarhije vrijednosti te etičkih načela. Ovi zadaci ostvaruju se kroz mehanizme učenja i strategije samoregulacije te se odvijaju u kontekstu obiteljskih, materijalnih, kulturalnih i širih društvenih uvjeta u kojima mlada osoba živi.

Rezultati prikazani u ovom poglavlju prikupljeni su u okviru projekta *Pogled u sebe*, što ga je financirao Ured za zdravstvo grada Zagreba tijekom 2020. godine. Cilj terenskog istraživanja bio je prikupljanje podataka o mentalnom zdravlju, izloženosti rizičnim čimbenicima te analiza potencijalnih zaštitnih čimbenika koji mogu smanjiti vjerojatnost razvoja psiholoških problema i poremećaja na populaciji učenika srednjih škola grada Zagreba.

Na osnovi opisanih metodoloških poteškoća vezanih uz postojeće mjerne instrumente za mjerenje lokusa kontrole, osobito na populaciji adolescenata, operacionaliziran je novi upitnik za ispitivanje doživljaja kontrole za adolescente. U okviru ovog poglavlja opisan je koncept novog upitnika, navedene su osnovne psihometrijske karakteristike, latentna struktura upitnika i validacijski podaci vezani uz novi instrument. U drugom dijelu analize ispitana je povezanost mjera lokusa kontrole s nekoliko skupova varijabli kao što su: izvori stresnih događaja, mjere samopoimanja, percipirana socijalna podrška, strategije suočavanja sa stresom i mjere mentalnog zdravlja. Ispitani su prediktori razine doživljaja kontrole te potencijalni moderatorski status lokusa kontrole pri odnosu izvora stresa i internaliziranih problema vezanih uz mentalno zdravlje.

9.1. Metodologija istraživanja

9.1.1. Opis uzorka

Ciljanu populaciju u širem istraživanju predstavljali su učenici srednjih škola na području grada Zagreba. S tim ciljem definiran je kvotni uzorak, pri čemu su kvote predstavljale usmjerenje (gimnazije, četverogodišnje stru-

kovne škole, trogodišnje strukovne škole, umjetničke škole, strukovne škole s prilagođenim programom i programi za djecu s teškoćama u razvoju, strukovne petogodišnje medicinske škole), spol (mladići, djevojke) i razred (1, 2, 3, 4. i 5.). Realizirani uzorak prema relevantnim karakteristikama reprezentira ciljanu populaciju i predstavlja približno 2.5% ukupne populacije. Jedinicu uzorkovanja predstavljao je školski razred. U istraživanju je ukupno sudjelovalo 905 učenika srednjih škola, ali je valjane podatke u mjerama doživljaja kontrole imao ukupno 851 sudionik/ica. Stoga je u nastavku opisan taj uzorak koji i dalje reprezentira bitne značajke populacije. U istraživanju su sudjelovali učenici 37 zagrebačkih srednjih škola. Uzorak se sastoji od 222 učenika prvih razreda (26.1%), 279 učenika drugih razreda (32.8%), 172 učenika trećih razreda (20.2%), 158 učenika četvrtih razreda (18.6%) te 20 učenika petih razreda (2.4% - strukovne medicinske škole).

Tablica 9.1. Struktura uzorka prema spolu i vrsti usmjerenja

		Gimnazijsko	4g Strukovno	3g strukovne	Umjetničke	Ukupno	
Spol	Muški	N	165	175	48	394	
		%	38.3%	58.5%	51.6%	21.4%	46.3%
	Ženski	N	266	124	45	22	457
		%	61.7%	41.5%	48.4%	78.6%	53.7%
Ukupno	N	431	299	93	28	851	
	% (usmjerenje)	50.6%	35.1%	10.9%	3.3%	100.0%	

Prosječna dob učenika iznosila je $M = 16.2$ godine ($SD = 1.27$) uz dobni raspon od 14 do 19 godina. S obzirom na spolnu strukturu i usmjerenja, uzorak odstupa 10-15% od službenih podataka Ureda za obrazovanje Grada Zagreba za 2018. godinu. Uzorak se sastoji od 53.7% djevojaka i 46.3% mladića. Od ukupnog broja učenika uključenih u istraživanje, 50.6% pohađa različite gimnazijske programe (službeni podaci navode udio od 40% gimnazijalaca), 35.1% četverogodišnje i petogodišnje strukovne škole (prema 42.3%), 10.9% trogodišnjih strukovnih (11.7%), 3.3% umjetničkih škola (3.8%). Usporedba strukture realiziranog uzorka i službenih podataka ukazuje na nešto veći broj gimnazijalaca u odnosu na učenike četverogodišnjih i petogodišnjih škola. Kod analiza koje uključuju usporedbu usmjerenja izostavljeni su učenici umjetničkih škola zbog veličine uzorka i rezultata koji nisu opravdavali pridruživanje drugim vrstama usmjerenja. Unutar pojedinoga šireg usmjerenja uključene su različite vrste programa. Tako su u uzorku gimnazijalaca učenici iz općih gimnazijskih programa, jezičnih, prirodoslovno-matematičkih i klasičnih programa. Učenici četverogodišnjih strukovnih škola reprezentiraju 17 različitih programa podijeljenih u pet širih kategorija: tehničke, zdravstvene, gospodarske, poljoprivredne i ekonomsko/trgovačke programe. Strukovne trogodišnje škole mogu se podijeliti u tri podkategorije: industrijske, obrtničke i ostale programe, a zastupljeno je ukupno 6 različitih programa. Pored toga, u uzorak su uključeni učenici državnih i privatnih srednjih škola. Na osnovi strukture uzorka možemo zaključiti da omogućuje generalizaciju rezultata na opću populaciju urbanih adolescenata u dobi od 15 do 18 godina koji pohađaju redovne srednjoškolske programe.

9.1.2. Provedba istraživanja

Rezultati su prikupljeni terenskim istraživanjem primjenom anketnih upitnika. Prije početka istraživanja sa školskim psiholozima dogovoreni su termini provedbe istraživanja te su poslani obrasci za pristanak za sudjelovanje u istraživanju. Ispitivanje je provedeno grupno u unaprijed odabranim razredima 37 zagrebačkih srednjih

škola. Sudionici su predviđene upitnike ispunjavali grupno za vrijeme nastave, a za primjenu su bila predviđena dva školska sata. Svi sudionici potpisali su pristanak na sudjelovanje u kojem im je detaljno objašnjena svrha, postupak i rizici kojima se izlažu istraživanjem, a u svakom trenutku mogli su odustati od anonimnog ispunjavanja upitnika. Također, roditeljima su poslani obavijesti o istraživanju kako bi bili upoznati sa sudjelovanjem njihove djece u istraživanju. Grupno testiranje u svakom razredu provodila su po dvoje educiranih studenata psihologije kojima su se učenici mogli obratiti u slučaju nejasnoća. U razredima u kojima je nakon ispunjavanja upitnika ostalo vremena, provedena je kratka radionica o mentalnom zdravlju i higijeni adolescenata.

9.1.3. Mjerni instrumenti

a) Sociodemografski podaci

Sociodemografski upitnik sastojao se od 30 pitanja i uključivao je pitanja vezana uz sociodemografske karakteristike, odnose unutar obitelji te podatke vezane uz školu. U ovom radu korišteni su podaci koji su se odnosili na spol, dob, školu, srednjoškolsko usmjerenje, materijalni status obitelji, odnose s roditeljima, akademski uspjeh te odnos s vršnjacima u školi i razredu.

b) Upitnik svakodnevnih stresnih događaja

Upitnik za ispitivanje svakodnevnih stresnih događaja sastojao se od 40 događaja što opisuju različite događaje koji mogu kod pojedinca izazvati uznemirenost, napetost, nelagodu, strah, odnosno općenito potrebu za nekom vrstom prilagodbe (npr. „Neslaganja i svađe između roditelja“). Uz svaki događaj ispitanik je trebalo navesti da li je u posljednje vrijeme doživio svaki od događaja (Da – Ne) te uz svaki doživljeni događaj procijeniti stupanj u kojemu ga je taj događaj uznemirio ili bio za njega stresan. Procjenu stupnja stresnosti ispitanik treba procijeniti na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće nije, 2 = u manjoj mjeri, 3 = osrednje, 4 = prilično, 5 = izrazito). Svih 40 događaja mogu se rasporediti u 14 sadržajno različitih područja: 1. Problemi u obiteljskim odnosima; 2. Problemi u ostvarenju postignuća u školi; 3. Količina školskih obaveza; 4. Problemi vezani uz ljubavni život; 5. Problemi u odnosima s vršnjacima; 6. Problemi u odnosima s nastavnicima; 7. Neizvjesnost vezana uz vlastitu budućnost; 8. Nedostatak slobodnog vremena; 9. Financijski problemi; 10. Preuzimanje obveza i odgovornosti; 11. Problemi vezani uz fizički/tjelesni izgled; 12. Zdravstveni problemi; 13. Problemi s mentalnim zdravljem; 14. Problemi vezani uz vlastitu spolnost.

Ukupni rezultat, izražen kao zbroj događaja koje je osoba iskusila, može varirati u rasponu od 0 do 40. Upitnik predstavlja prilagodbu više različitih mjera izvora stresa, a autori su D. Ljubotina i K. Skopljak. Pouzdanost Upitnika izražena Cronbachovim alfa koeficijentom u ovom je istraživanju iznosila $\alpha = 0.870$.

c) Upitnik vršnjačkog nasilja

Korištena je kratka skala koja uključuje 7 mogućih ponašanja koja predstavljaju vršnjačko nasilje (npr. „Netko te je vrijeđao i govorio ti ružne stvari“). Uz svaki opisani događaj ispitanik je trebao označiti koliko često je doživio svaki od navedenih događaja: 0 = nikada, 1 = jednom ili vrlo rijetko, 3 = često. Pored toga, uz svaki događaj koji je doživio, ispitanik je trebao procijeniti koliko ga je uznemirio na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće nije, 2 = u manjoj mjeri, 3 = osrednje, 4 = prilično, 5 = izrazito). Pitanja su preuzeta iz Upitnika školskog nasilja (UŠN-2003) što su ga razvili djelatnici Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba. Upitnik predstavlja izmijenjenu i dopunjenu verziju Upitnika nasilnik/žrtva (Bully /Victim Questionnaire) autora D. Olweusa. Ukupni rezultat u upitniku može varirati u rasponu od 0 do 14. Pouzdanost Upitnika u ovom istraživanju iznosila je $\alpha = 0.720$, a kako se radi o ček-listi, moguće je da je dijelom podcijenjena.

d) Upitnik traumatskih životnih iskustava

Potencijalno visoko stresni ili traumatski događaji ispitani su upitnikom koji sadrži opise 18 događaja. Zadatak ispitanika bio je da uz svaki događaj označi da li ga je doživio ikada u životu (mogući odgovori Da ili Ne).

Kao i kod stresnih događaja, ispitanik je uz svaki događaj koji je doživio, trebao procijeniti koliko je događaj za njega bio uznemirujući na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće nije, 2 = u manjoj mjeri, 3 = osrednje, 4 = prilično, 5 = izrazito). Neki od događaja uključenih u upitnik odnose se na smrt jednog od roditelja ili druge bliske osobe, trajna tjelesna oštećenja ili invaliditet, rastavu roditelja, svjedočenje obiteljskom nasilju i dr. Ukupni rezultat može varirati u rasponu od 0 do 18. Autori Upitnika su D. Ljubotina i K. Skopljak. Pouzdanost procijenjena alfa koeficijentom iznosi .660, ali je i u ovom slučaju, zbog strukture ček-liste i izrazitih asimetrija, vjerojatno podcijenjena.

e) Upitnik za ispitivanje strategija suočavanja sa stresom

U istraživanju je korištena skraćena i djelomično prilagođena verzija Upitnika za ispitivanje strategija suočavanja sa stresom (COPE – *Coping Orientation to Problems Experienced*; Carver i sur., 1989; Carver, 1997). Originalna verzija upitnika sastojala se od 60 pitanja raspodijeljenih u 15 subskala. Pouzdanosti subskala sačinjenih od po 4 pitanja koje navode Carver i sur. (1989) kretale su se u rasponu od .45 do .92. Verzija korištena u ovom istraživanju skraćena je s obzirom na broj čestica tako da svaku ispitanu strategiju opisuju dvije čestice. Pritom su dodane tri nove subskale koje opisuju strategije samookrivljanja, pomaknute agresije i traženje stručne pomoći.

Korištena verzija upitnika sastojala se od 36 tvrdnji koje ispituju 18 različitih strategija suočavanja. Svaka strategija opisana je s po dvije tvrdnje. Zadatak ispitanika je da uz svaki opis ponašanja navede koliko je opisano ponašanje karakteristično za njega kada se nađe u stresnoj situaciji. Procjene se daju na ljestvici od 4 stupnja (1 = obično to uopće ne činim, 2 = obično to činim u maloj mjeri, 3 = obično to činim umjereno, 4 = obično to činim puno). Upitnik uključuje sljedeće strategije suočavanja: 1. Pozitivna interpretacija i rast ličnosti; 2. Mentalno izbjegavanje; 3. Ventiliranje emocija; 4. Traženje socijalne podrške zbog instrumentalnih razloga; 5. Aktivno suočavanje; 6. Negiranje; 7. Religija; 8. Humor; 9. Bihevioralno izbjegavanje; 10. Suzdržavanje; 11. Traženje socijalne podrške zbog emocionalnih razloga; 12. Korištenje alkohola i droge; 13. Prihvatanje; 14. Potiskivanje kompeticijskih aktivnosti; 15. Planiranje; 16. Samookrivljanje; 17. Pomaknuta agresija; 18. Traženje stručne pomoći. Pouzdanosti korištenih subskala procijenjene Cronbachovim alfa koeficijentom kreću se u rasponu od .429 do .913.

f) Skala procjene socijalne podrške

U istraživanju je korištena skraćena verzija Skale procjene socijalne podrške (SS-A – *Social Support Appraisal Scale*). Autori skale su Vaux i sur. (1986). Skalom se ispituje percipirana socijalna podrška iz triju izvora: obitelji, prijatelja i škole. Svaki od 3 aspekta podrške ispituje se zasebnom subskalom. U originalnoj verziji Skala se sastoji od 24 pitanja, pri čemu svaka od 3 subskale sadrži po 8 pitanja. U ovom istraživanju je korištena skraćena verzija koja se sastoji od ukupno 12 pitanja, pri čemu svaka od tri subskale sadrži po 4 pitanja. Zadatak ispitanika je da za svaku tvrdnju procijeni u kojem stupnju tvrdnja točno opisuje njegova iskustva s ljudima. Procjene se daju na ljestvici od 5 stupnjeva (1 = uopće nije točno za mene; 5 = potpuno je točno za mene). Rezultat na svakoj subskali izražava se kao zbroj odgovora na sva pitanja unutar subskale, pri čemu viši rezultat ukazuje na veću percipiranu socijalnu podršku. Rezultati mogu varirati u rasponu od 4 do 20. Pouzdanosti subskala iznose $\alpha = 0.863$ za podršku obitelji, $\alpha = 0.852$ za podršku prijatelja i $\alpha = 0.806$ za podršku nastavnika.

g) Rosenbergova skala samopoštovanja

Kao mjera općeg samopoštovanja korištena je Rosenbergova skala samopoštovanja (Rosenberg, 1965). Skala se sastoji od 10 tvrdnji, od kojih je pet formulirano na način da ukazuju na pozitivno samopoštovanje („Općenito govoreći zadovoljan / zadovoljna sam sobom“), a preostalih pet ukazuje na negativno samopoštovanje („Ponekad se osjećam potpuno beskorisnim / beskorisnom“). Ispitanici za svaku tvrdnju na ljestvici od 1 („U potpunosti netočno“) do 5 („U potpunosti točno“) iskazuju svoj stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom. Ukupni rezultat izražava se kao zbroj odgovora na svih 10 čestica, a viši rezultat ukazuje na više opće samopoštovanje. Rezultat na skali može varirati u rasponu od 10 do 50, a Cronbachov alfa koeficijent dobiven u ovom istraživanju iznosi .868.

h) Samoprocjene samopoimanja

Za procjenu različitih aspekata samopoimanja, odnosno općeg zadovoljstva, korišteno je pet jednostavnih pitanja koja su se odnosila na: a) opću samoprocjenu zadovoljstva vlastitim životom („U cjelini zadovoljan/zadovoljna sam svojim životom“), b) opću samoprocjenu sreće („Za sebe mogu reći da sam sretna osoba“), c) procjenu ostvarenja vlastitih snova i ciljeva („Vjerujem da ću u svom životu ostvariti svoje snove i ciljeve“), d) upornost u ostvarenju zadataka („Kada si postavim neki zadatak ne odustajem dok ga ne ostvarim“), e) procjenu samokompetentnosti („Vjerujem da mi moje sposobnosti omogućuju da uspješno riješim većinu problema koje mi život donosi“). Ispitanici su stupanj točnosti svake tvrdnje procjenjivali na ljestvicama od 5 stupnjeva (1 = u potpunosti netočno; 5 = u potpunosti točno). Kako se radi o pojedinačnim česticama, nisu dostupne procjene pouzdanosti, ali mjere konvergentne i kriterijske valjanosti ukazuju na zadovoljavajuću valjanost korištenih varijabli u istraživačke svrhe. Međusobne korelacije 5 mjera kreću se u rasponu od .317 do .775. Latentna struktura ovih pet indikatora samopoimanja konvergira jednom generalnom faktoru.

i) Kratka skala otpornosti

Kao mjera samoprocjene otpornosti u ovom istraživanju korištena je Kratka skala otpornosti (BRS – *Brief Resilience Scale*; Smith i sur., 2008) prema prijevodu i prilagodbi Sliškočić i Burić 2018. Skala se sastoji od šest čestica, od čega su tri pozitivno formulirane (primjer tvrdnje: „Obično se brzo oporavim nakon teških vremena“), a tri negativno formulirane (primjer tvrdnje: „Teško mi je prolaziti kroz stresne događaje“). Zadatak ispitanika jest da na ljestvici od 5 stupnjeva procjene stupanj slaganja sa svakom od 6 tvrdnji (1 = uopće se ne slažem, 2 = ne slažem se, 3 = niti se slažem niti se ne slažem, 4 = slažem se, 5 = u potpunosti se slažem). Ukupni rezultat na skali izražava se kao prosjek odgovora na svih 6 tvrdnji, pri čemu se rezultati na tvrdnjama 2, 4 i 6 obrnuto boduju. Viši rezultat ukazuje na veću samoprocjenu otpornosti. Raspon rezultata kreće se od 1 do 5. Pouzdanost Skale iznosila je $\alpha = .850$.

j) Skala samoprocjene ponašanja mladih

Kao mjera mentalnog zdravlja adolescenata korištena je Skala samoprocjene ponašanja mladih (YSR – *Youth Self-Report*; Achenbach i Rescorla, 2001). Skala se sastoji od ukupno 112 čestica raspoređenih u osam dimenzija, odnosno skupina simptoma: anksioznost/depresivnost ($k = 14$; $\alpha = .871$), povlačenje ($k = 8$; $\alpha = .750$), tjelesne poteškoće ($k = 10$; $\alpha = .850$), socijalni problemi ($k = 11$; $\alpha = .700$), problemi mišljenja ($k = 12$; $\alpha = .735$), problemi pažnje ($k = 9$; $\alpha = .742$), kršenje pravila (delinkventno ponašanje) ($k = 15$; $\alpha = .782$) i agresivno ponašanje ($k = 17$; $\alpha = .811$). Tvrdnje opisuju različita ponašanja ili osjećaje uz koje ispitanici trebaju označiti na ljestvici od 3 stupnja u kojoj mjeri tvrdnja točno opisuje njihovo ponašanje ili doživljava u protekla dva mjeseca (0 = nije točno, 1 = ponekad ili djelomično točno i 2 = potpuno točno). Prema uputama autora, 32 tvrdnje mjere internalizirane probleme ($\alpha = .916$), 32 tvrdnje eksternalizirane probleme ($\alpha = .875$), 11 tvrdnji socijalne probleme, 12 tvrdnji probleme mišljenja, a 9 tvrdnji odnosi se na probleme pažnje. Od osam skala sindroma tri pripadaju u skupinu internaliziranih problema (skala povlačenja, anksioznosti/depresivnosti i tjelesnih poteškoća; primjeri tvrdnji: „povučen sam“; „nastojim se držati po strani“; „nesretan sam, tužan ili potišten“), dvije skale u skupinu eksternaliziranih problema (skala agresivnosti, skala kršenja pravila – delinkventnog ponašanja; primjer tvrdnji: „kršim pravila kod kuće, u školi i drugdje“; „često zadirkujem druge“), dok se rezultati na preostale tri skale (socijalni problemi, problemi mišljenja i problemi pažnje; primjer tvrdnje: „nisam omiljen među vršnjacima“) zasebno razmatraju (Achenbach, Rescorla, 2001; Macuka, 2016). Skala je prevedena i korištena na uzorcima hrvatskih adolescenata (Rudan i sur. 2005; Macuka, 2016) i pokazala je zadovoljavajuće metrijske karakteristike. Ukupni rezultat na pojedinoj subskali izražava se kao zbroj odgovora na tvrdnje koje sačinjavaju tu subskalu. Ukupni rezultati ukazuju na veću izraženost simptoma, odnosno problema.

Novi Upitnik lokusa kontrole za adolescente za adolescente (LKA) detaljno je opisan u sljedećem odjeljku.

9.2. Upitnik lokusa kontrole za adolescente – LKA

Teorijsko polazište za operacionalizaciju instrumenta predstavlja osnovna ideja od koje polazi Rotter (1966) o važnosti percepcije mogućnosti utjecaja na događaje u životu. Osnovni koncept pretpostavlja postojanje generalnoga dispozicijskog faktora kontrole koji se očituje u različitim područjima života, ali je prihvaćena mogućnost različito izraženog uvjerenja o kontroli, ovisno o području ponašanja. Lefcourt (1982; Lefcourt i sur. 1981) naglašava važnost da se mjerenje lokusa približi realnim životnim situacijama i potiče razvoj mjera lokusa usmjerenih na specifična područja života. Dodatna premisa pri izradi upitnika odnosila se na izražavanje lokusa kao kontinuuma nasuprot čestom inzistiraju na dihotomiji unutarnje-vanjsko. Pored toga, motiv za izradu instrumenta proizlazi iz nedostatka novijih mjera uvjerenja o kontroli prilagođenih populaciji adolescenata. Većina istraživača suglasna je sa zaključkom da je za pojedinca iznimno važno da sebe doživljava kao kreatora vlastitog života, što je povezano s kvalitetnijim psihološkim funkcioniranjem, osjećajem samopoštovanja (npr. Lefcourt, 1982), korištenjem aktivnih strategija suočavanja, nezavisnim donošenjem odluka (Ebata i Moos, 1994) i preuzimanjem odgovornosti (De Vos i sur., 2004). U dijagnostičkoj praksi važno je raspolagati instrumentima koji omogućuju opću procjenu generalizirane kontrole, ali i identifikaciju područja u kojima osoba doživljava nisku kontrolu. U širi koncept upitnika, pored procjene mogućnosti kontrole, uključene su i procjene **zadovoljstva** i **važnosti** za svaku pojedinu domenu kako bi se mogao kontrolirati značaj niske percepcije kontrole u specifičnim područjima života.

Upitnik lokusa kontrole zamišljen je kao opća mjera percipirane mogućnosti utjecaja na važne aspekte života adolescenata, uz razlikovanje nekih specifičnih domena važnih za to životno razdoblje.

Upitnik lokusa kontrole konceptualiziran je u okviru šire baterije od tri upitnika pod zajedničkim nazivom SELFIE. Ova baterija namijenjena je ispitivanju lokusa kontrole, zadovoljstva različitim aspektima samopoimanja i procjene osobne važnosti istih aspekata samopoimanja. Osnovna ideja uporabe ovih triju upitnika jest da pruže uvid u način na koji mlada osoba doživljava neke svoje karakteristike ili aspekte samopoimanja, koliko su joj te karakteristike važne te kako procjenjuje mogućnost utjecaja na njih. Pri razradi koncepta jedna od temeljnih ideja bila je mogućnost povezivanja doživljaja kontrole s procjenama zadovoljstva različitim aspektima slike o sebi i procjenama njihove važnosti. Na osnovi predistraživanja i pregleda literature vezane uz samopoimanje, odabrano je dvadeset aspekata ponašanja relevantnih za adolescente. Na osnovi tih 20 domena sačinjeno je 20 tvrdnji uključenih u konačnu verziju Upitnika. Područja koja se ispituju Upitnikom su: 1) tjelesni izgled, 2) vještina komuniciranja s drugim ljudima, 3) ostvarenje akademskog uspjeha, 4) ostvarivanje i održavanje romantičnih veza, 5) lakoća učenja i rješavanja kognitivnih problema 6) tjelesno zdravlje, 7) psihičko (mentalno) zdravlje, 8) razumijevanja osjećaja i problema drugih ljudi, 9) originalnost i razlikovanje od drugih ljudi, 10) kreativnost i umjetničko izražavanje, 11) talent ili darovitost za neko specifično područje, 12) prihvaćenost od strane vršnjaka, 13) osjećaj pripadnosti društvu u kojemu osoba živi, 14) materijalni status, 15) uspješnost u ostvarivanju uloge sina ili kćeri, 16) uspješnost u sportskim aktivnostima, 17) uspješnost u rješavanju tehničkih problema, 18) pridržavanje moralnih vrijednosti, 19) uspješnost u matematici i 20) uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju.

Zadatak ispitanika jest da uz svaku od navedenih domena (npr. tjelesni izgled, vještina komuniciranja i dr.) izvrše **tri vrste procjena**. Prva procjena odnosi se na osobnu **važnost** svake pojedine domene, zatim da procjene vlastito **zadovoljstvo** pojedinom domenom te, naposljetku, da procijene **stupanj u kojemu mogu utjecati** na svaku od domena. Ova posljednja procjena predstavlja procjenu lokusa kontrole. To znači da se procjene **važnosti**, **zadovoljstva** i **kontrole** odnose na isti skup tvrdnji, ali se uz svaku od tri procjene koristi različita uputa.

a) Procjena važnosti svake karakteristike

Uz svaku od 20 karakteristika ispitanik treba procijeniti stupanj u kojemu je njemu osobno važna svaka od navedenih karakteristika. Uputa uz ovu vrstu procjene glasila je „**Koliko je tebi osobno važna svaka od navedenih karakteristika?**“. Procjene se daju na ljestvici od 7 stupnjeva, pri čemu 1 ukazuje na nisku važnost, 4 ukazuje na srednju važnost, a 7 na visoku važnost svake pojedine karakteristike. Ljestvica za procjenu prikazana je ispod.

1	2	3	4	5	6	7
Uopće mi nije važna			Osrednje mi je važna			Iznimno mi je važna

Oblici upitnika za mjerenje zadovoljstva i važnosti osobnih karakteristika u ovom tekstu nisu detaljnije opisani, dok je u nastavku teksta naveden prikaz hijerarhije važnosti i zadovoljstva u funkciji usporedbe s mjerama kontrole.

b) Procjena zadovoljstva svakom od karakteristika

Uz dvadeset istih tvrdnji od ispitanika se zahtijeva procjena osobnog zadovoljstva svakom pojedinom karakteristikom, odnosno domenom vlastitog funkcioniranja. Uputa uz ovu vrstu procjene glasila je: „Ljudi mogu biti manje ili više zadovoljni nekim svojim osobinama“. U nastavku je opisano 20 različitih osobina koje možemo razlikovati kod nas samih kao i kod drugih ljudi: „Molimo te da uz svaku od 20 navedenih karakteristika procijeniš koliko si **zadovoljan/a** s time koliko je svaka od navedenih karakteristika razvijena kod tebe?“. Procjene se ponovno daju na ljestvici od 7 stupnjeva, pri čemu 1 ukazuje na izrazito nezadovoljstvo, 4 na srednje zadovoljstvo, a 7 na potpuno zadovoljstvo. Ljestvica za procjenu prikazana je ispod teksta. Ovaj oblik upitnika može se koristiti kao mjera općeg samopoimanja, odnosno slike o sebi. Upitnik je pokazao zadovoljavajuće metrijske karakteristike i može se koristiti u istraživačkom i kliničkom radu s populacijom adolescenata (Fidrmuc, 2020).

1	2	3	4	5	6	7
Vrlo nezadovoljan/a			Zadovoljan/a u srednjoj mjeri			U potpunosti sam zadovoljan/na

c) Procjena lokusa kontrole za svaku karakteristika

Treća procjenu predstavlja procjenu lokusa kontrole, a zadatak ispitanika jest da uz svaku od 20 karakteristika procijeni koliko je ta karakteristika **pod utjecajem vanjskih faktora, kao što su sreća, sudbina i slično, a koliko pod njegovim utjecajem i kontrolom**. Mogućnost utjecaja na svaku od 20 osobina ispitanici procjenjuju na sljedećoj ljestvici:

1	2	3	4	5	6	7
Uopće nije pod mojom kontrolom			Podjednako mogu sam utjecati kao i vanjski faktori			U potpunosti je pod mojom kontrolom

Ova treća procjena predstavlja Upitnik lokusa kontrole za adolescente (LKA) i može se primjenjivati samostalno ili u kombinaciji s dvije opisane dodatne mjere. Na slici 9.1. prikazan je izgled svih triju oblika upitnika kojima se ispituje važnost, zadovoljstvo i lokus kontrole za 20 osobnih karakteristika.

Slika 9.1. Prikaz mjera važnosti, zadovoljstva i kontrole nad različitim osobnim karakteristikama korištenim u ovom istraživanju.

Ljudi mogu biti manje ili više zadovoljni nekim svojim osobinama. U nastavku je opisano 20 različitih osobina koje možemo razlikovati kod nas samih kao i kod drugih ljudi.

Molimo te da uz svaku od 20 navedenih karakteristika procijeniš najprije koliko ti je pojedina osobina **važna**, zatim koliko si **zadovoljan** koliko je svaka osobina razvijena kod tebe, te na kraju **koliko možeš utjecati** na razvijenoj pojedine osobine kod sebe.

C1 = Koliko je tebi osobno važna svaka od navedenih karakteristika?

Važnost svake od 20 osobina izrazi zaokruživanjem brojeva na sljedećoj ljestvici:

1	2	3	4	5	6	7
Uopće mi nije važna			Osnovnije mi je važna			Izuzetno mi je važna

1. Moj vanjski/fizički izgled	1 2 3 4 5 6 7
2. Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	1 2 3 4 5 6 7
3. Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	1 2 3 4 5 6 7
4. Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	1 2 3 4 5 6 7
5. Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	1 2 3 4 5 6 7
6. Moje fizičko zdravlje	1 2 3 4 5 6 7
7. Moje psihičko (mentalno) zdravlje	1 2 3 4 5 6 7
8. Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi.	1 2 3 4 5 6 7
9. Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi.	1 2 3 4 5 6 7
10. Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način.	1 2 3 4 5 6 7
11. Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje.	1 2 3 4 5 6 7
12. Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka.	1 2 3 4 5 6 7
13. Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti.	1 2 3 4 5 6 7
14. Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim.	1 2 3 4 5 6 7
15. Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri.	1 2 3 4 5 6 7
16. Moja sposobnost u sportskim i tjelesnim aktivnostima.	1 2 3 4 5 6 7
17. Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke.	1 2 3 4 5 6 7
18. Moje pridržavanje moralnih vrijednosti.	1 2 3 4 5 6 7
19. Moja uspješnost u matematičkim i računskim zadacima.	1 2 3 4 5 6 7
20. Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju.	1 2 3 4 5 6 7

C2 = Koliko si zadovoljan s time koliko je svaka od navedenih karakteristika razvijena kod tebe?

Zadovoljstvo svakom od 20 osobina izrazi zaokruživanjem brojeva na sljedećoj ljestvici:

1	2	3	4	5	6	7
Već nezadovoljan/a			Zadovoljan/a u srednjoj mjeri			U potpunosti sam zadovoljan/a

1. Moj vanjski/fizički izgled	1 2 3 4 5 6 7
2. Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	1 2 3 4 5 6 7
3. Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	1 2 3 4 5 6 7
4. Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	1 2 3 4 5 6 7
5. Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	1 2 3 4 5 6 7
6. Moje fizičko zdravlje	1 2 3 4 5 6 7
7. Moje psihičko (mentalno) zdravlje	1 2 3 4 5 6 7
8. Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi.	1 2 3 4 5 6 7
9. Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi.	1 2 3 4 5 6 7
10. Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način.	1 2 3 4 5 6 7
11. Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje.	1 2 3 4 5 6 7
12. Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka.	1 2 3 4 5 6 7
13. Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti.	1 2 3 4 5 6 7
14. Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim.	1 2 3 4 5 6 7
15. Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri.	1 2 3 4 5 6 7
16. Moja sposobnost u sportskim i tjelesnim aktivnostima.	1 2 3 4 5 6 7
17. Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke.	1 2 3 4 5 6 7
18. Moje pridržavanje moralnih vrijednosti.	1 2 3 4 5 6 7
19. Moja uspješnost u matematičkim i računskim zadacima.	1 2 3 4 5 6 7
20. Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju.	1 2 3 4 5 6 7

C3 = Što misliš, koliko je svaka od navedenih karakteristika pod utjecajem vanjskih faktora, kao što su sreća, sudbina i slično, a koliko pod tvojim utjecajem i kontrolom?

Mogućnost utjecaja na svaku od 20 osobina izrazi zaokruživanjem brojeva na sljedećoj ljestvici:

1	2	3	4	5	6	7
Uopće nije pod mojom kontrolom			Podjednako mogu sam utjecati kao i vanjski faktori			U potpunosti je pod mojom kontrolom

1. Moj vanjski/fizički izgled	1 2 3 4 5 6 7
2. Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	1 2 3 4 5 6 7
3. Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	1 2 3 4 5 6 7
4. Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	1 2 3 4 5 6 7
5. Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	1 2 3 4 5 6 7
6. Moje fizičko zdravlje	1 2 3 4 5 6 7
7. Moje psihičko (mentalno) zdravlje	1 2 3 4 5 6 7
8. Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi.	1 2 3 4 5 6 7
9. Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi.	1 2 3 4 5 6 7
10. Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način.	1 2 3 4 5 6 7
11. Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje.	1 2 3 4 5 6 7
12. Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka.	1 2 3 4 5 6 7
13. Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti.	1 2 3 4 5 6 7
14. Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim.	1 2 3 4 5 6 7
15. Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri.	1 2 3 4 5 6 7
16. Moja sposobnost u sportskim i tjelesnim aktivnostima.	1 2 3 4 5 6 7
17. Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke.	1 2 3 4 5 6 7
18. Moje pridržavanje moralnih vrijednosti.	1 2 3 4 5 6 7
19. Moja uspješnost u matematičkim i računskim zadacima.	1 2 3 4 5 6 7
20. Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju.	1 2 3 4 5 6 7

21. Koliko općenito možeš utjecati na stvari koje ti se događaju u životu?	1 2 3 4 5 6 7
--	---------------

U nastavku je primjer Upitnika LKA u slučaju kada se ispituje lokus kontrole. Pored 20 zajedničkih tvrdnji uključeno je i 21. pitanje koje se odnosi na opću procjenu mogućnosti kontrole nad vlastitim životom.

UPITNIK LOKUSA KONTROLE ZA ADOLESCENTE – LKA

Što misliš, koliko je svaka od navedenih karakteristika pod utjecajem vanjskih faktora, kao što su sreća, sudbina i slično, a koliko pod tvojim utjecajem i kontrolom?

Mogućnost utjecaja na svaku od 20 osobina izrazi zaokruživanjem brojeva na sljedećoj ljestvici:

1	2	3	4	5	6	7
Uopće nije pod mojom kontrolom			Podjednako mogu sam utjecati kao i vanjski faktori			U potpunosti je pod mojom kontrolom

1.	Moj vanjski/fizički izgled	1 2 3 4 5 6 7
2.	Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	1 2 3 4 5 6 7
3.	Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	1 2 3 4 5 6 7
4.	Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	1 2 3 4 5 6 7
5.	Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	1 2 3 4 5 6 7
6.	Moje fizičko zdravlje	1 2 3 4 5 6 7
7.	Moje psihičko (mentalno) zdravlje	1 2 3 4 5 6 7
8.	Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi.	1 2 3 4 5 6 7
9.	Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi.	1 2 3 4 5 6 7
10.	Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način.	1 2 3 4 5 6 7
11.	Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje.	1 2 3 4 5 6 7
12.	Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka.	1 2 3 4 5 6 7
13.	Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti.	1 2 3 4 5 6 7
14.	Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim.	1 2 3 4 5 6 7
15.	Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri.	1 2 3 4 5 6 7
16.	Moje sposobnosti u sportskim i tjelesnim aktivnostima.	1 2 3 4 5 6 7
17.	Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke.	1 2 3 4 5 6 7
18.	Moje pridržavanje moralnih vrijednosti.	1 2 3 4 5 6 7
19.	Moja uspješnost u matematici i računskim zadacima.	1 2 3 4 5 6 7
20.	Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju.	1 2 3 4 5 6 7
21.	Koliko općenito možeš utjecati na stvari koje ti se događaju u životu?	1 2 3 4 5 6 7

Uz svaku česticu ispitanici trebaju procijeniti koliko je svaka od navedenih karakteristika pod utjecajem vanjskih faktora kao što su sreća, sudbina i slično, a koliko pod njihovim utjecajem i kontrolom. Ispitanici procjene daju na ljestvici od 7 stupnjeva, pri čemu 1 označava doživljaj „uopće nije pod mojom kontrolom“, a 7 „u potpunosti je pod mojom kontrolom“, uz neutralnu poziciju označenu brojem 4 „podjednako mogu utjecati sam kao i vanjski faktori“. Viši rezultat na svakoj od procjena ukazuje na izraženiji doživljaj mogućnosti kontrole nad događajima, odnosno na unutarnji lokus kontrole. Ideja u osnovi razvoja skale jest da kod pojedinca lokus kontrole može biti generalno unutarnji ili vanjski, ali je moguće dijagnosticirati osobe koje razvijaju različiti lokus ovisno o području.

Dodatno, 21. pitanje, odnosilo se na opću procjenu mogućnosti utjecaja na stvari koje se ispitaniku događaju u životu. Kao opća mjera generalnog lokusa kontrole, odnosno procjene utjecaja na stvari koje se ispitaniku događaju u životu, korišteno je sljedeće pitanje: „Koliko općenito možete utjecati na stvari koje Vam se događaju u životu?“. Zadatak ispitanika je da na ljestvici od 7 stupnjeva procijeni koliko su stvari koje mu se događaju u životu općenito pod njegovom kontrolom (1 = uopće nisu pod mojom kontrolom; 7 = u potpunosti pod mojom kontrolom“).

9.3. Deskriptivna statistika rezultata dobivenih primjenom Upitnika LKA

Tablica 9.2. Aritmetičke sredine, standardne devijacije i frekvencije odgovora na 20 tvrdnji Upitnika LKA

rb.	Tvrdnja	rang	M	SD	Postotak odgovora						
					1 uopće nije pod mojom kontrolom	2	3	4 Podjednako mogu utjecati sam kao i vanjski faktori	5	6	7 u potpunosti pod mojom kontrolom
					%	%	%	%	%	%	%
P1	Moj vanjski/fizički izgled	17.	4.79	1.67	4.9	4.7	7.6	30.4	16.9	13.5	22.1
P2	Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	4.	5.52	1.41	1.1	2.0	3.9	19.0	19.4	20.3	34.3
P3	Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	3.	5.54	1.41	1.1	1.4	4.7	18.9	17.9	21.7	34.4
P4	Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	18.	4.78	1.73	6.6	3.4	7.9	29.3	16.6	12.9	23.3
P5	Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	11.	5.12	1.44	0.9	2.9	7.5	25.2	22.7	17.1	23.6
P6	Moje fizičko zdravlje	8.	5.18	1.68	3.8	3.9	6.0	23.0	14.9	17.0	31.5
P7	Moje psihičko (mentalno) zdravlje	12.	5.09	1.76	4.6	4.5	8.6	21.2	13.1	17.0	31.1
P8	Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi.	5.	5.50	1.41	1.1	1.9	3.9	19.8	18.5	21.8	33.0
P9	Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi.	9.	5.15	1.62	2.9	3.5	6.8	23.8	17.6	15.9	29.4
P10	Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način.	13.	5.09	1.65	3.2	4.6	7.2	23.4	17.2	16.1	28.4
P11	Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje.	14.	4.91	1.78	5.6	5.2	8.6	23.2	15.7	14.1	27.6
P12	Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka.	16.	4.79	1.59	3.8	3.9	9.5	29.8	18.3	14.9	19.8
P13	Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti.	19.	4.73	1.54	3.2	4.0	9.5	32.4	19.4	13.5	18.0
P14	Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim.	20.	4.27	1.76	8.8	9.0	10.2	30.0	16.8	10.2	14.9
P15	Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri.	1.	5.82	1.34	1.1	1.3	1.9	14.7	16.1	21.8	43.2
P16	Moje sposobnosti u sportskim i tjelesnim aktivnostima.	6.	5.42	1.55	2.1	2.2	6.0	20.6	15.0	18.8	35.3
P17	Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke.	10.	5.14	1.46	2.0	2.1	7.3	22.7	23.7	18.9	23.3
P18	Moje pridržavanje moralnih vrijednosti.	2.	5.73	1.36	0.8	0.7	3.8	17.7	14.6	20.8	41.7
P19	Moja uspješnost u matematici i računskim zadacima.	15.	4.90	1.68	4.8	4.2	8.9	23.7	17.7	17.9	22.7
P20	Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju.	7.	5.29	1.49	2.3	1.9	5.9	20.3	21.3	20.5	27.8

U tablici 9.2. prikazane su frekvencije odgovora i deskriptivna statistika procjena za pojedina pitanja iz Upitnika LKA koja omogućuju analizu doživljaja kontrole što ju adolescenti procjenjuju u različitim domenama. Procjene se mogu kretati u teorijskom rasponu od 1 (nepostojanje kontrole) do 7 (potpuna kontrola), pri čemu vrijednost 4 ukazuje na situaciju u kojoj je podjednak utjecaj osobe i vanjskih faktora. Aritmetičke sredine tvrdnji variraju u rasponu od 4.27 do 5.82, što znači da niti za jedno područje procjene kontrole nisu ispod vrijednosti 4, što bi ukazivalo na veći utjecaj vanjskih faktora.

Najviša procjena mogućnosti utjecaja procijenjena je uz tvrdnju 15, „uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri“ ($M = 5.82$), uz koju 43.2% ispitanika navodi procjenu 7, tj. maksimalnu mogućnost kontrole. Slijedi tvrdnja 18 uz koju je procjena $M = 5.73$, a koja se odnosi na pridržavanje moralnih vrijednosti i uz koju 41.7% adolescenata navodi maksimalnu mogućnost kontrole. Na trećem mjestu, prema procjeni mogućnosti utjecaja, nalazi se sposobnost zadovoljavanja zahtjeva škole i ostvarivanja dobrog uspjeha u školi ($M = 5.54$). Ukupno 56.1% učenika procjenjuje mogućnost vlastitog utjecaja na zadovoljavanje zahtjeva škole s dvije najviše vrijednosti 6 (21.7%) ili 7 (34.4%). Ovako visoka procjena mogućnosti kontrole nad zahtjevima škole čini se donekle neočekivanom. Na četvrtom i petom mjestu, prema procjenama osobne kontrole, nalaze se vještina komuniciranja s drugim ljudima ($M = 5.52$) i sposobnost razumijevanja osjećaja i problema drugih ljudi ($M = 5.50$).

Najmanji stupanj osobne kontrole ispitanici su procijenili uz tvrdnju 14 koja se odnosi na materijalni status, odnosno mogućnosti osobe da si priušti stvari koje želi ($M = 4.27$), pri čemu 14.9% adolescenata procjenjuje da je ovo područje u potpunosti pod njihovom kontrolom. Pretposljednja prema rangu je procjena mogućnosti utjecaja na doživljaj pripadnosti društvu u kojemu mlada osoba živi ($M = 4.73$). Procjena mogućnosti utjecaja na uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza također je među područjima s nižom procjenom osobnog utjecaja ($M = 4.78$). Ukupno 29.3% mladih procjenjuje da na romantične veze podjednako utječu sami, koliko i vanjski faktori, 23.3% procjenjuje da mogu u potpunosti utjecati na svoj ljubavni život, dok 6.6% navodi da nemaju nikakav utjecaj na to područje života. Vrlo slično procjenjuje se i mogućnost utjecaja na vlastiti fizički izgled ($M = 4.79$) za koji 30.4% adolescenata procjenjuje da je podjednako pod njihovim utjecajem, kao i utjecajem vanjskih faktora. Ovdje se ne radi o procjeni zadovoljstva vlastitim izgledom, već mogućnosti da se taj izgled mijenja i prilagođava promjenom frizure, promjenom težine ili na druge načine. Potpunu mogućnost utjecaja na vlastiti tjelesni izgled procijenilo je 22.1% ispitanika. Među pet tvrdnji s najnižim procjenama mogućnosti kontrole pripada i osobina prihvaćenosti među vršnjacima ($M = 4.79$) te 19.8% adolescenata procjenjuje da u potpunosti mogu utjecati na to hoće li biti prihvaćeni od vršnjaka.

9.3.1. Raspodjela procjena za pojedine karakteristike s obzirom na unutarnji, neutralni i vanjski lokus kontrole

Odgovori na ljestvici od 7 stupnjeva za svaku pojedinu tvrdnju grupirani su u tri kategorije. Prvu kategoriju čine odgovori 1 i 2 koji ukazuju na vanjski lokus, odnosno nizak doživljaj mogućnosti utjecaja na zadanu karakteristiku. Odgovori 3, 4, i 5 grupirani su tako da ukazuju na lokus koji uključuje i vanjske i unutarnje faktore, odnosno srednju procjenu mogućnosti utjecaja na događaje. Odgovori 6 i 7 sačinjavaju treću kategoriju koja ukazuje na unutarnji lokus kontrole, odnosno izraženi doživljaj mogućnosti utjecaja na zadane karakteristike. U tablici 9.3 prikazani su postoci tako kategoriziranih odgovora za svih 20 tvrdnji.

Tablica 9.3. Postoci učeničkih procjena vezanih uz mogućnost kontrole nad različitim aspektima samopoimanja grupirani u tri kategorije na dimenziji od vanjskog do unutarnjeg lokusa

		VL Vanjski lokus (odgovori 1 i 2)	VL/UL Vanjski i unutarnji lokus (odgovori 3,4,5)	UL Unutarnji lokus (odgovori 6,7)
		%	%	%
P1	Moj vanjski/fizički izgled	9.6	54.6	35.7
P2	Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	2.9	42.5	54.5
P3	Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	2.5	41.5	56.1
P4	Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	10.0	53.8	36.2
P5	Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	3.9	55.3	40.8
P6	Moje fizičko zdravlje	7.6	43.8	48.5
P7	Moje psihičko (mentalno) zdravlje	9.0	43.0	47.9
P8	Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi	2.9	42.2	54.9
P9	Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi	6.5	48.2	45.4
P10	Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način	7.8	47.7	44.5
P11	Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje	10.8	47.6	41.6
P12	Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka	7.6	57.6	34.8
P13	Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti	7.2	61.3	31.5
P14	Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim	17.9	57.1	25.0
P15	Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri	2.4	32.7	65.0
P16	Moje sposobnosti u sportskim i tjelesnim aktivnostima	4.3	41.6	54.1
P17	Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke	4.1	53.8	42.1
P18	Moje pridržavanje moralnih vrijednosti	1.5	36.1	62.4
P19	Moja uspješnost u matematici i računskim zadacima	9.0	50.3	40.7
P20	Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju	4.2	47.5	48.3

VL – vanjski lokus kontrole; VL/UL – kombinacija vanjskog i unutarnjeg lokusa kontrole; UL – unutarnji lokus kontrole.

Najviša razina vanjskog lokusa procijenjena je za mogućnost utjecaja na vlastito materijalno stanje. Ukupno 17.9% učenika procjenjuje da je njihov materijalni status dominantno po utjecajem vanjskih faktora, što je za tu dob i očekivano. Nakon toga slijedi mogućnost utjecaja na vlastite talente (10.8%) te uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza (10.0%). Za sva ostala područja postotak učenika koji imaju dominantno vanjski lokus kontrole niži je od 10%. Među domene u kojima je postotak vanjskog lokusa između 9 i 10 posto nalazi se mogućnost utjecaja na vlastiti fizički izgled (9.6%), mentalno zdravlje (9.0%) te uspješnost u rješavanju matematičkih

zadataka (9.0%). Najmanji postotak ispitanika s unutarnjim lokusom vezan je uz utjecaj na pridržavanje moralnih vrijednosti (1.5%), uspješnost ostvarivanje uloge sina/kćeri (2.4%) te zadovoljavanje zahtjeva škole (2.5%). Ovi nalazi su zanimljivi jer ukazuju na procjenu velikog broja učenika da su uspjesi i neuspjesi u školi rezultat njihovih aktivnosti, a u manjoj mjeri vanjskih okolnosti.

Što se tiče unutarnjeg lokusa kontrole, on je dominantan uz 9 tvrdnji, dok je neutralni lokus, kao kombinacija unutarnjeg i vanjskog, dominantan uz 11 tvrdnji. Važno je naglasiti da je kriterij za kategoriju unutarnjeg lokusa bio odabir dvije ekstremnije kategorije 6 i 7, dok je neutralni lokus pokrio raspon od 3 središnje skalne točke 3, 4 i 5. Uz ovakav kriterij kategorizacije doživljaj osobnog utjecaja najizraženiji je uz spomenuta područja ostvarenja uloge sina/kćeri (65%), moralno ponašanje (62.4%), zadovoljavanje zahtjeva škole (56%), razumijevanje drugih ljudi (54.9%), uspješno bavljenje sportom (54.1%) i uspješno komuniciranje s drugim ljudima (54.5%). Procjena osobnog utjecaja na mentalno i tjelesno zdravlje kreće se oko 48% i tek je neznatno viša od postotka vezanog uz neutralni lokus. U ovom slučaju neutralni lokus definiran je na osnovi očekivanja da većina ljudi zapravo nema izraziti unutarnji ili vanjski lokus kontrole, već da u većini slučajeva procjenjuju da na ishode događaja podjednako utječu oni sami koliko i vanjski faktori.

Najveći postotak procjena koje se kreću oko neutralne skalne točke procijenjen je za aktivnosti kojima bi se ostvarilo pripadanje širem društvu u kojemu učenik živi. Utjecaj i unutarnjih i vanjskih faktora uz ovu domenu procjenjuje 61.3% ispitanika. Tek nešto niži postotak ispitanika s neutralnim lokusom vezan je uz nastojanje da se ostvari prihvaćenost među vršnjacima (57.6%) i utječe na materijalni status (57.1%). Tek nešto niži postotak ispitanika, koji procjenjuju važnost obje skupine faktora, procijenjen je uz uspješnost razumijevanja i rješavanja složenih problema (55.3%), vlastiti fizički izgled (54.6%), uspješnost ostvarivanja ljubavnih veza (53.8%), sposobnost rješavanja tehničkih problema (53.8%) te uspješnost u rješavanju matematičkih zadataka (50.3%).

Razlike između ispitanika s dominantno unutarnjim ili vanjskim lokusom i ispitanika s neutralnim lokusom, mogu se razmatrati kao kvantitativne uzimajući u obzir kontinuum unutarnje-vanjsko, ali dijelom mogu uključivati i kvalitativnu razliku u atribuiranju razloga (ne)uspjeha u određenom području života. U kasnijim analizama nastojat ćemo ispitati utjecaj ovako definiranog lokusa na neke kriterijske varijable.

9.3.2. Procjene zadovoljstva i važnosti za pojedine karakteristike

Kao što je navedeno pri opisu Upitnika, pored procjena mogućnosti kontrole, uz isti niz tvrdnji ispitanici su procjenjivali zadovoljstvo svakom od karakteristika te osobnu važnost svake od karakteristika. U tablici 9.4. navedena je osnovna deskriptivna statistika za mjere zadovoljstva i važnosti.

Tablica 9.4. Procjena zadovoljstva pojedinim karakteristikama i procjene važnosti pojedinih karakteristika

rb		zadovoljstvo			važnost		
		rang	M	SD	rang	M	SD
P1	Moj vanjski/fizički izgled	16.	4.726	1.669	10.	5.037	1.498
P2	Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	9.	4.956	1.590	4.	5.767	1.347
P3	Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	13.	4.834	1.442	6.	5.540	1.480
P4	Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	20.	3.920	2.014	16.	4.775	1.926
P5	Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	12.	4.871	1.499	5.	5.710	1.314
P6	Moje fizičko zdravlje	1.	5.713	1.455	1.	6.372	1.209
P7	Moje psihičko (mentalno) zdravlje	6.	5.288	1.877	2.	6.308	1.386
P8	Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi	2.	5.490	1.463	3.	5.844	1.387
P9	Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi	11.	4.893	1.480	17.	4.685	1.782
P10	Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način	18.	4.646	1.711	20.	4.408	1.879
P11	Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje	14.	4.830	1.727	13.	4.884	1.802
P12	Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka	7.	5.123	1.417	11.	4.923	1.638
P13	Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti.	8.	4.957	1.471	18.	4.529	1.686
P14	Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim	4.	5.380	1.474	12.	4.899	1.608
P15	Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri	5.	5.299	1.494	8.	5.473	1.558
P16	Moje sposobnosti u sportskim i tjelesnim aktivnostima	10.	4.906	1.741	15.	4.855	1.927
P17	Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke	17.	4.696	1.552	14.	4.876	1.596
P18	Moje pridržavanje moralnih vrijednosti	3.	5.474	1.328	7.	5.494	1.565
P19	Moja uspješnost u matematici i računskim zadacima	19.	4.304	1.809	19.	4.447	1.829
P20	Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju	15.	4.824	1.528	9.	5.197	1.588

Na razini cijelog uzorka najveći stupanj zadovoljstva procijenjen je uz tjelesno zdravlje ($M = 5.713$), sposobnost razumijevanja drugih ljudi ($M = 5.490$), pridržavanje moralnih vrijednosti ($M = 5.474$), materijalni status ($M = 5.380$) te ostvarivanje uloge sina/kćeri ($M = 5.299$). Zadovoljstvo mentalnim zdravljem ($M = 5.288$) i prihvaćenost od vršnjaka ($M = 5.123$) također imaju prosječne procjene iznad vrijednosti 5. Najmanje zadovoljstvo izraženo je uz uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza ($M = 3.920$), i to je jedina karakteristika čiji je prosjek niži od središnje vrijednosti 4 i ulazi u područje nezadovoljstva. Relativno niske procjene zadovoljstva vežu se i uz uspješnost u matematici ($M = 4.304$), kreativnost i umjetničko izražavanje ($M = 4.646$), rješavanje tehničkih problema ($M = 4.696$) te vlastiti tjelesni izgled ($M = 4.726$), iako se procjene kreću oko osrednjeg zadovoljstva.

Procjene važnosti najviše su uz vlastito fizičko ($M = 6.372$) i psihičko zdravlje ($M = 6.308$), što potvrđuje da i mladi prepoznaju važnost zdravlja. Prosjeci na razini cijelog uzorka nalaze se blizu maksimalne vrijednosti 7. Iako je procjena važnosti oba aspekta zdravlja slična, zadovoljstvo mentalnim zdravljem je nešto niže u odnosu na fizičko. Procjena mogućnosti kontrole nad zdravljem kreće se oko vrijednosti 5, što znači da je bliže neutralnoj procjeni lokusa (tj. utjecaju unutarnjih i vanjskih faktora) nego visokoj osobnoj kontroli. Sljedeće osobine procijenjene kao važne odnose se na: sposobnost razumijevanja drugih ljudi ($M = 5.844$), vještine komuniciranja s drugim ljudima ($M = 5.767$), sposobnost rješavanja složenih problema ($M = 5.710$) te sposobnost zadovoljavanja zahtjeva škole ($M = 5.540$). Kao najmanje važne karakteristike procijenjene su sposobnosti kreativnog i umjetničkog izražavanja (4.408), uspješnost u matematici ($M = 4.447$), doživljaj pripadanja širem društvu u kojemu osoba živi ($M = 4.529$) te sposobnost da se bude drugačiji od drugih ljudi ($M = 4.685$). Važno je istaknuti da je važnost uspješnosti u ostvarivanju ljubavnih veza također procijenjena razmjerno nisko ($M = 4.775$), a to je osobina za koju je procijenjeno najmanje zadovoljstvo i relativno niska mogućnost utjecaja.

Uporaba sve tri informacije može biti korisna pri različitim vrstama analiza (ne)zadovoljstva osobnim karakteristikama i doživljajem kontrole nad tim osobinama. Moguća je pretpostavka da nisko zadovoljstvo uz osobine koje za osobu nisu važne, manje utječe na opću sliku o sebi, odnosno generalno samopoštovanje. Lokus kontrole u ovom kontekstu također može biti razmatran u interakciji s mjerama zadovoljstva i važnosti. Niska procjena kontrole uz manje važne osobine može imati manji utjecaj na opće funkcioniranje u odnosu na one osobine koje osoba procjenjuje važnim.

U tablicama 9.2. i 9.4 navedeni su rangovi 20 karakteristika s obzirom na prosječne procjene zadovoljstva, važnosti i mogućnosti kontrole izračunate na cijelom uzorku ispitanika. Rang korelacije između ove tri vrste procjena (broj jedinica analize iznosi 20) pokazuju da su procjene zadovoljstva povezane s važnošću $r = .618$ ($p < .01$), što znači da prosječne procjene zadovoljstva pojedinom osobinom korespondiraju s njihovom važnošću. Zadovoljstvo i doživljaj kontrole procijenjeni uz pojedine osobine koreliraju $.327$ i ne potvrđuju pretpostavku da će ispitanici imati veći doživljaj kontrole uz osobine s kojima su više zadovoljni. Naposljetku, doživljaj kontrole i procjena važnosti za različite osobine povezani su umjereno $r = .502$ ($p < .05$), što znači da postoji tendencija da se osobine uz koje je procijenjen viši doživljaj kontrole procjenjuju važnijim (kao i obrnuto).

Druga analiza, koja dovodi u odnos tri vrste procjene, odnosila se na povezanost između procjena zadovoljstva, važnosti i lokusa kontrole na razini cijelog uzorka. U tablici 9.5. prikazane su korelacije između procjena zadovoljstva i doživljaja kontrole, procjena važnosti i kontrole te procjena zadovoljstva i važnosti za svaku od pojedinih karakteristika. Korelacije su izračunate na razini cijelog uzorka ($N = 851$).

Tablica 9.5. Korelacije između procjena mogućnosti kontrole, zadovoljstva i važnosti za pojedine karakteristike

		korelacija zadovoljstva i kontrole	korelacija kontrole i važnosti	korelacija zadovoljstva i važnosti
P1	Moj vanjski/fizički izgled	.326***	.135***	-.003
P2	Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	.444***	.223***	.248***
P3	Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	.402***	.182***	.258***
P4	Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	.452***	.176***	.213***
P5	Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	.412***	.166***	.246***
P6	Moje fizičko zdravlje	.340***	.099**	.303***
P7	Moje psihičko (mentalno) zdravlje	.552***	.214***	.292***
P8	Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi	.474***	.284***	.375***
P9	Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi	.423***	.186***	.278***
P10	Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način	.463***	.338***	.478***
P11	Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje	.507***	.318***	.447***
P12	Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka	.442***	.152***	.146***
P13	Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti	.460***	.204***	.294***
P14	Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim	.294***	.152***	.008
P15	Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri	.436***	.278***	.365***
P16	Moje sposobnosti u sportskim i tjelesnim aktivnostima	.484***	.434***	.583***
P17	Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke	.464***	.284***	.422***
P18	Moje pridržavanje moralnih vrijednosti	.518***	.363***	.522***
P19	Moja uspješnost u matematici i računskim zadacima	.514***	.364***	.465***
P20	Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju	.470***	.317***	.465***

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

Može se pretpostaviti da će kod osobina s kojima su adolescenti zadovoljniji biti procijenjen i viši stupanj osobne kontrole. Iz rezultata se može vidjeti da kod svih osobina postoji pozitivna povezanost između zadovoljstva pojedinom osobinom i procjene kontrole nad tom osobinom. Vrijednosti korelacija kreću se u rasponu od .294 ($p < .001$) za materijalni status do .552 ($p < .001$) za psihičko zdravlje. Kao što se vidi iz rezultata, niža povezanost opažena je kod materijalnog statusa, tjelesnog izgleda i fizičkog zdravlja, što pokazuje da osobe koje su zadovoljne tom osobinom mogu procijeniti manju (najčešće srednju) mogućnost utjecaja na te osobine. Detaljniji uvid u podatke upravo potvrđuje da u skupini ispitanika koji su visoko zadovoljni materijalnim statusom,

približno 50% procjenjuje vanjski ili neutralni lokus kontrole (tj. koristi vrijednosti od 1 do 4). Kod ispitanika koji su izrazito nezadovoljni dominira procjena vanjskog lokusa. Kod većine drugih osobina čini se da postoji tendencija da zadovoljstvo osobinom korespondira s višim doživljajem osobne kontrole.

Povezanost procjena važnosti i kontrole rezultirala je nešto nižim koeficijentima korelacije, što je i očekivano. Korelacije se kreću u rasponu od .099 ($p < .01$) (fizičko zdravlje) do .434 ($p < .001$) (uspješnost u sportskim aktivnostima). Rezultati ukazuju na tendenciju da je veći unutarnji lokus procijenjen za osobine koje su ujedno procijenjene važnijim.

Povezanosti između zadovoljstva osobinom i procjene važnosti variraju od nulte korelacije za tjelesni izgled i materijalni status do .583 ($p < .001$) za uspješnost u sportu. Korelacije ukazuju na potrebu analize povezanosti na razini pojedinih osobina jer neusklađenost osobne važnosti i zadovoljstva može biti izvor općeg nezadovoljstva osobe i rezultirati narušavanjem opće slike o sebi.

9.4. Provjera latentne strukture upitnika LKA

Teorijsko očekivanje pri konstrukciji upitnika i izboru čestica uključivalo je mogućnost ispitivanja lokusa kontrole u nekoliko širih domena kao što su: akademsko okruženje, socijalno funkcioniranje, zdravlje i opća dobrobit te individualnost ili originalnost. Istraživačka pretpostavka dopuštala je mogućnost različito izraženog lokusa u pojedinim područjima života, uz mogućnost jednog zajedničkog dijela varijance generaliziranog lokusa uključenog u sve čestice (Perry i sur., 2001; Lefcourt, 1979)

S ciljem provjere dimenzionalnosti latentnog prostora, koji definira 20 čestica Upitnika lokusa kontrole za adolescente, provedena je eksploratorna faktorska analiza uz primjenu modela zajedničkih faktora (PAF). Bartlettov test ($\chi^2 = 5369.481$; $df = 190$; $p < .001$) i Kaiser-Meyer-Olkinov indeks ($KMO = .887$) pokazuju da je korelacijska matrica podobna za provedbu faktorske analize. Standardni kriterij zadržavanja faktora u programu SPSS odnosi se na broj **komponenti** s karakterističnim korijenima većim od 1. Stoga je prethodno provedena analiza glavnih komponenti rezultirala s četiri karakteristična korijena sukcesivno ekstrahiranih glavnih komponenti većih od 1, a koji iznose $\lambda_1 = 6.209$, $\lambda_2 = 1.761$, $\lambda_3 = 1.343$, te $\lambda_4 = 1.190$, što ih čini značajnim na osnovi Kaiser-Guttmanovog kriterija. Vrijednosti preostalih karakterističnih korijena glavnih komponenti kreću se u rasponu od $\lambda_5 = 0.973$ do $\lambda_{20} = 0.283$. Paralelne analize ukazuju na 4 do 5 zajedničkih faktora čije su vrijednosti iznad slučajno dobivenih, iako oba kriterija posredno ukazuju na dominaciju prvog faktora. U tablici 7.6. navedene su vrijednosti karakterističnih korjenova izračunatih na zajedničkim faktorima.

Tablica 9.6. Karakteristični korijeni 4 zajednička faktora i postotak objašnjene varijance

Faktor	nakon ekstrakcije			nakon oblimin rotacije
	λ	% objašnjene varijance	Kumulativni % objašnjene varijance	λ
1	5.640	28.201	28.201	3.861
2	1.228	6.140	34.341	3.205
3	.839	4.195	38.536	3.437
4	.621	3.104	41.640	3.372

λ = karakteristični korijen

Četiri zajednička faktora objašnjavaju 41.64% ukupne varijance. S ciljem ostvarenja jednostavne latentne strukture provedena je kosokutna oblimin rotacija jer je i teorijsko očekivanje da manifestne varijable imaju jedan dio zajedničke varijance povezane s generalnim faktorom.

Tablica 9.7. Matrica faktorskog sklopa nakon oblimin rotacije i 4 zadržana faktora

		Faktor				
		1	2	3	4	h ²
P19	Moja uspješnost u matematici i računskim zadacima	.786	-.043	.002	.040	.575
P17	Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke	.729	.180	-.090	.111	.641
P20	Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju	.602	-.043	-.104	-.107	.479
P16	Moje sposobnosti u sportskim i tjelesnim aktivnostima	.437	.213	-.086	.017	.337
P3	Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	.388	.041	.098	-.373	.376
P18	Moje pridržavanje moralnih vrijednosti	.359	-.116	-.143	-.269	.325
P5	Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	.320	.180	-.127	-.206	.386
P6	Moje fizičko zdravlje	.020	.742	.032	.081	.499
P7	Moje psihičko (mentalno) zdravlje	-.010	.690	.066	-.058	.475
P14	Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim	.046	.466	-.056	-.065	.292
P1	Moj vanjski/fizički izgled	.097	.326	-.110	-.089	.231
P10	Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način	.091	-.092	-.732	.027	.539
P11	Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje	.102	.118	-.717	.191	.565
P9	Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi	-.034	-.008	-.584	-.219	.465
P2	Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	.167	.082	.024	-.555	.449
P13	Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti	-.067	.306	-.169	-.439	.485
P12	Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka	-.119	.293	-.177	-.392	.399
P4	Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	.091	.111	-.020	-.384	.248
P8	Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi	-.048	.068	-.290	-.331	.284
P15	Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri	.280	-.001	-.051	-.317	.278

Legenda: h² – komunaliteti čestica objašnjeni na osnovi 4 zadržana zajednička faktora

Prvi faktor uključuje saturacije sa sedam čestica, a vrijednosti saturacija variraju u rasponu od .786 do .320. S obzirom na sadržaj tvrdnji, ovaj faktor nazvan je **procjenom kontrole u području akademskog postignuća**. Najvišu saturaciju s ovim faktorom imaju čestice koje se odnose na utjecaj na uspješnost u matematici (.786), rješavanju tehničkih problema (.729) te pismenom i usmenom izražavanju (.602). Nešto niže saturacije imaju čestice koje se odnose na kontrolu vlastitog uspjeha u sportu (.437), kao i opće zadovoljavanje zahtjeva škole (.388). Procjena utjecaja na pridržavanje moralnih vrijednosti (.359) povezana je s ovim faktorom iako sadržajno nije nužno vezana isključivo s akademskim postignućem, dok najnižu saturaciju ima procjena kontrole nad vlastitim kognitivnim sposobnostima (.320). Ovaj se faktor odnosi na procjenu mogućnosti utjecaja na ostvarenja u području akademskog okruženja i uključuje specifične sposobnosti i potencijale potrebne za ostvarenje uspjeha.

Drugi faktor uključuje četiri čestice, ali je njegov sadržaj heterogen i psihološki teško interpretabilan. Čestice s najvišim saturacijama odnose se na mogućnost utjecaja na vlastito fizičko (.742) i psihičko (mentalno) zdravlje (.690) i ukazuju na jasnu domenu utjecaja na vlastito zdravlje. Preostale dvije čestice uključuju procjenu kontrole nad vlastitim materijalnim statusom (.466) i tjelesnim izgledom (.326). Dodatne analize pokazuju da ove dvije čestice imaju općenito vrlo niske komunalitete te zahvaćaju područje koje je pod utjecajem i drugih vanjskih faktora kao što su materijalni status obitelji ili neka ponašanja vezana uz izgled, što zahtijeva drugačije mehanizme od domena uključenih u ovaj Upitnik. S obzirom na različiti sadržaj, ove dvije čestice su isključene iz drugog faktora te je faktor opisan kao **procjena utjecaja na vlastito zdravlje** i uključuje dvije čestice: P6 i P7. Kako je procjena doživljaja kontrole nad vlastitim zdravljem iznimno važna u ovoj dobi, odlučili smo zadržati ovaj faktor iako uključuje svega dvije čestice.

Treći faktor uključuje tri čestice koje opisuju utjecaj na vlastitu kreativnost i umjetničko izražavanje (-.732), talente za neko specifično područje (-.717) i opću sposobnost da se bude poseban i drugačiji od drugih ljudi (-.584). U adolescentskoj dobi mladi se nastoje svojim ponašanjem i aktivnostima na neki način izdvojiti i biti prepoznatljivi i originalni. Ovaj faktor nazvan je **procjenom utjecaja na vlastitu originalnost** koja uključuje kreativnost, umjetničke sklonosti i općenito specifične talente koji osobu čine drugačijom i jedinstvenom. Četvrti faktor povezan je sa šest čestica i uključuje procjenu kontrole uspješnosti u području socijalnih odnosa u različitim kontekstima. Najvišu saturaciju ovaj faktor ima s česticom procjene utjecaja na vlastitu vještinu komuniciranja s drugim ljudima (-.555), utjecaj na osjećaj pripadnosti širem društvu (-.439), prihvaćenost od vršnjaka (-.392) te utjecaj na uspjeh vlastitih ljubavnih veza (-.384). Dvije čestice s najnižim saturacijama odnose se na kontrolu nad sposobnosti razumijevanja osjećaja drugih ljudi (-.331) te uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri (-.317). Ovaj faktor nazvan je **procjenom utjecaja na uspješnost u socijalnim odnosima**. Ovaj je faktor u dodatnim analizama u značajnoj mjeri saturiran generalnim faktorom lokusa kontrole uključenim u sve čestice.

Korelacije između četiri rotirana faktora prikazane su u tablici 9.8. (vrijednosti ispod glavne dijagonale) uz napomenu da su iz drugog faktora isključene čestice P1 (fizički izgled) i P14 (materijalni status). Iznad glavne dijagonale nalaze se korelacije između ukupnih rezultata na subskalama kreiranim na osnovi faktorske strukture.

Tablica 9.8. Pearsonovi koeficijenti korelacije između četiri zajednička faktora nakon oblimin rotacije i četiri subskale kreirane na osnovi faktorske strukture (N = 851)

	1.	2.	3.	4.
1. Faktor1_Akademski lokus	1	.300***	.487***	.579***
2. Faktor2_Zdravstveni lokus	.231***	1	.239***	.419***
3. Faktor3_Lokus osobne originalnosti	-.402***	-.295***	1	.477***
4. Faktor4_Socijalni lokus	-.440***	-.390***	.408***	1

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; Iznad glavne dijagonale su koeficijenti korelacija između subskala, a ispod glavne dijagonale su koeficijenti korelacije između rotiranih faktora

Kao što se može vidjeti iz vrijednosti u tablici 9.8., povezanost među faktorima i subskalama ima sličnu strukturu. Korelacije među kosokutno rotiranim faktorima kreću se u rasponu od .231 do -.440, dok su korelacije među subskalama (tzv. realnim faktorima) između .239 i .579.

U slučaju provedbe hijerarhijske faktorske analize na četiri subskale dobiva se jedan generalni faktor koji objašnjava ukupno 56.87% ukupne varijance, a pojedine subskale imaju visoke projekcije na generalni faktor u rasponu od .451 (subskala zdravstvenog lokusa), preko .730 (subskala akademskog lokusa) i .608 (subskala lokusa originalnosti) do .816 (subskala socijalnog lokusa). Kada se čestice P1 (fizički izgled) i P14 (materijalni status) uključe u ovu analizu, i te dvije samostalne čestice imaju saturacije s generalnim faktorom drugog reda od 0.50. Ova provjera ukazuje na jedan dio zajedničke varijance u česticama Upitnika LKA koja se može pripisati generalnom faktorom lokusa kon-

trole, odnosno doživljaju kontrole uključenom u sva ispitivana područja ponašanja. Kako provjera latentne strukture ukazuje na mogućnost kreiranja rezultata na subskalama, ali i uporabu kompozitnog rezultata zasnovanog na uratku, u svim česticama u sljedećoj tablici su navedeni podaci o komunalitetima čestica objašnjeni korištenjem jednog i četiri faktora. Ovi podaci mogu poslužiti kao argumenti za konceptualno različite načine izražavanja skalnih rezultata, odnosno za odluku o broju faktora koje je opravdano zadržati i koristiti pri uporabi Upitnika.

Tablica 9.9. Varijance čestica Upitnika LKA objašnjene jednim generalnim faktorom i uporabom četiri grupna faktora

pit.	Sadržaj	MSA	h ² (inic)	h ² (PAF,1F)	h ² (PAF,4F)	r ² _{iu(nesp)}	riu(nesp)
P1	Moj vanjski/fizički izgled	.910	.246	.201	.231	.186	.431
P2	Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	.922	.369	.329	.449	.286	.535
P3	Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	.923	.331	.283	.376	.238	.488
P4	Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	.921	.239	.201	.248	.173	.416
P5	Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	.924	.391	.392	.386	.342	.585
P6	Moje fizičko zdravlje	.823	.368	.176	.499	.169	.411
P7	Moje psihičko (mentalno) zdravlje	.842	.376	.194	.475	.184	.429
P8	Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi	.904	.276	.218	.284	.193	.439
P9	Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi	.909	.380	.303	.465	.267	.517
P10	Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način	.860	.409	.256	.539	.220	.469
P11	Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje	.869	.411	.275	.565	.245	.495
P12	Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka	.862	.425	.273	.399	.246	.496
P13	Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti	.873	.486	.360	.485	.328	.573
P14	Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim	.925	.259	.195	.292	.181	.425
P15	Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri	.911	.288	.242	.278	.202	.449
P16	Moje sposobnosti u sportskim i tjelesnim aktivnostima	.914	.338	.291	.337	.250	.500
P17	Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke	.882	.542	.432	.641	.367	.606
P18	Moje pridržavanje moralnih vrijednosti	.910	.316	.254	.325	.209	.457
P19	Moja uspješnost u matematici i računskim zadacima	.814	.521	.280	.575	.221	.470
P20	Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju	.875	.480	.345	.479	.289	.538

MSA = prikladnost varijable za faktorizaciju; $h^2_{(ini)}$ = inicijalna procjena komunaliteta na osnovi multiple korelacije pri čemu su sve ostale čestice prediktori; $h^2_{(PAF,1F)}$ komunalitet čestice objašnjen modelom s jednim zadržanim faktorom (PAF), $h^2_{(PAF,4F)}$ = komunalitet čestice objašnjen modelom s četiri faktora (PAF), $r^2_{(iu)}$ koeficijent determinacije nespuriozne korelacije čestice s ukupnim rezultatom; $r_{(iu)}$ koeficijent nespuriozne korelacije čestice s ukupnim rezultatom

Koeficijent MSA, kao mjera podobnosti pojedine manifestne varijable za faktorizaciju, za sve varijable kreće se u rasponu od 0.86 do 0.92, što ukazuje na prikladnost svih čestica za uključivanje u faktorsku analizu. Inicijalne procjene komunaliteta (h^2_{ini}) predstavljaju zasebne koeficijente multiple korelacije, pri čemu u svakoj analizi čestica predstavlja kriterij, a sve preostale čestice prediktore u regresijskoj jednačini. Na osnovi provedenih analiza najmanja procjena komunaliteta u ovom skupu ostvarena je za česticu P4 vezanu uz kontrolu nad ostvarivanjem ljubavnih veza (.239), česticu P1 i utjecaj na vlastiti fizički izgled (.246), česticu P14 i utjecaj na vlastiti materijalni status (.259), česticu P8 i utjecaj na vlastitu sposobnost razumijevanja osjećaja i problema drugih ljudi (.276) te česticu P15 i ostvarivanje uloge sina/kćeri (.288). To su čestice čija je varijanca objašnjena u najmanjoj mjeri preostalim skupom varijabli u Upitniku.

Provedbom faktorske analize metodom zajedničkih faktora uz zadržavanje samo jednog faktora objašnjava se 27.50% ukupne varijance, u odnosu na 41.64% varijance objašnjene zadržavanjem četiri faktora. U slučaju zadržavanja jednog faktora komunaliteti čestica ($h^2_{PAF,IF}$) kreću se u rasponu od .176 (P6 - fizičko zdravlje) do .432 (P17 - rješavanje tehničkih problema i zadataka) što potvrđuje uključenost generalnog faktora doživljaja kontrole na razini pojedinih čestica. U slučaju izračunavanja ukupnog rezultata u Upitniku primjenom jednostavnog zbroja odgovora na pojedine tvrdnje, korigirani (tj. nespuriozni) koeficijenti diskriminativne valjanosti čestica ($r_{iu,nesp}$) kreću se u rasponu od .411 (16.9% zajedničke varijance) za tvrdnju P14, do .606 (36.7% zajedničke varijance) za tvrdnju P17. Ukupni rezultat u ovom slučaju predstavlja mjeru generaliziranog lokusa kontrole definiranog skupom od svih 20 čestica.

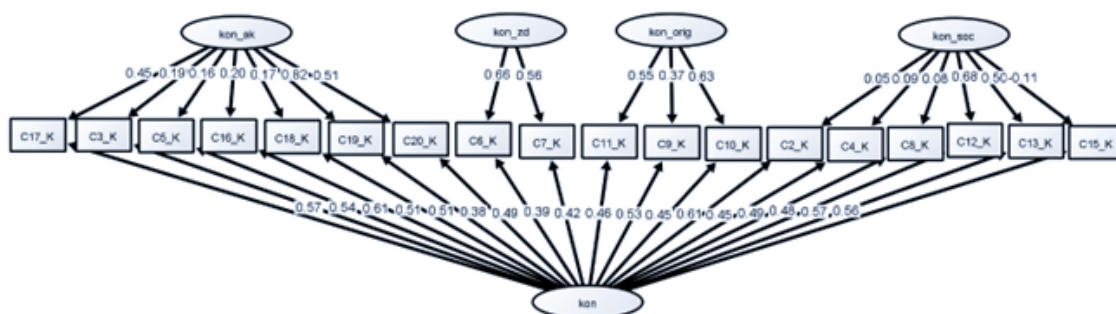
S obzirom da rezultati ukazuju na potencijalnu mogućnost izražavanja rezultata kroz subskale, ali i kroz ukupni rezultat, provedena je i dodatna konfirmatorna faktorska analiza.

9.4.1. Konfirmatorna faktorska analiza Upitnika LKA

S ciljem provjere modela koji pretpostavlja jedan generalni faktor povezan sa svim česticama, ali i četiri grupa faktora koja objašnjavaju dio specifične varijance karakteristične za doživljaj kontrole u specifičnim domenama, provedena je i konfirmatorna faktorska analiza. Analiza je provedena uz primjenu robusne metode maksimalne vjerodostojnosti kao metode procjene parametara. Kao metoda skaliranja latentnih varijabli korišteno je fiksiranje zasićenja jednog od indikatora na vrijednost 1. S ciljem provjere pristajanja modela podacima, korištena je kombinacija različitih pokazatelja interpretiranih u skladu s uvriježenim kriterijima: Satorra-Bentler χ^2 , RMSEA i njen 90% interval pouzdanosti (< .08), SRMR (< .09) i CFI (> .90; Weston i Gore, 2006).

Kako bismo ispitali strukturu LKA, specificirali smo bi-faktorski model (Reise i sur., 2013) u kojemu su sve čestice sačinjavale jedan generalni faktor, ali su također postojali i nezavisni specifični faktori koji su odražavali pojedine aspekte lokusa kontrole. Ovakav model pokazao je zadovoljavajuće pristajanje podacima, Satorra-Bentler $\chi^2(117) = 367.98$, $p < .001$, RMSEA = .057 [.051-.064], SRMR = .045, CFI = .93. Analiza je provedena na 18 čestica (tj. bez čestica P1 i P14). Sve su čestice bila značajno zasićene i generalnim faktorom i specifičnim faktorima, s iznimkom čestica pretpostavljenoga socijalnog lokusa kontrole koje nisu imale zajedničku specifičnu varijancu, već su bile značajno zasićene samo generalnim faktorom (Slika 9.2.).

Slika 9.2. Grafički prikaz bi-faktorskog modela s jednim generalnim faktorom i četiri grupna faktora

Iz prikazanih rezultata može se zaključiti da je uporaba subskalnih rezultata opravdana u slučajevima kada se želi ispitati doživljaj kontrole u sadržajno specifičnim domenama koje mogu biti potencijalno precizniji prediktori određenih aspekata prilagodbe. Model provjeren konfirmatornom analizom pritom ukazuje da je subskala lokusa u području socijalnih odnosa znatno objašnjena generalnim faktorom te se vjerojatno podjednaka prediktivna valjanost može ostvariti i uporabom generalne mjere lokusa. S obzirom na provjere latentne strukture Upitnika, čini se opravdanom i uporaba ukupnog rezultata koji ukazuje na generalizirani doživljaj lokusa kontrole. Ukupni rezultat s obzirom na veću sadržajnu heterogenost može biti korišten pri predikciji općih kriterijskih varijabli koje nisu sadržajno specifične.

U nastavku su opisane metrijske karakteristike i subskala, ali i ukupnih rezultata.

9.5. Izražavanje rezultata na subskalama i deskriptivna statistika za subskale

Na osnovi provedenih analiza predložena je uporaba četiri subskale koje ispituju doživljaj kontrole u četiri specifična područja. Rezultati u svakoj od subskala izražavaju se kao prosjek odgovora na sve tvrdnje u skali, tako da ukupni rezultati mogu varirati u rasponu od 1 do 7. Niže vrijednosti ukazuju na vanjski lokus, tj. procjenu niske mogućnosti utjecaja na ishode, dok više vrijednosti ukazuju na unutarnji lokus, odnosno procjenu visoke mogućnosti utjecaja na ishode i događaje.

Tablica 9.10. Četiri subskale Upitnika lokusa kontrole za adolescente

Faktor (subskala)	k	čestice i bodovanje
1. Percepcija utjecaja u području akademskog postignuća	7	$(P3 + P5 + P16 + P17 + P18 + P19 + P20)/7$.
2. Percepcija utjecaja na vlastito zdravlje	2	$(P6 + P7)/2$.
4. Percepcija utjecaja na vlastitu originalnost	3	$(P9 + P10 + P11)/3$.
3. Percepcija utjecaja na uspješnost u socijalnim odnosima	6	$(P2 + P4 + P8 + P12 + P13 + P15)/6$.

Prva subskala sastoji se od 7 tvrdnji i ispituje percepciju utjecaja u području akademskog postignuća (akademski lokus), druga subskala uključuje dvije čestice i ispituje percepciju utjecaja na vlastito tjelesno i mentalno zdravlje (zdravstveni lokus), treća subskala uključuje tri tvrdnje te ispituje lokus vezan uz vlastitu originalnost i kreativnost (lokus vezan uz originalnost), dok četvrta subskala sadrži šest tvrdnji i ispituje percepciju utjecaja na uspješnost vlastitih socijalnih odnosa (socijalni lokus).

Tablica 9.11. Deskriptivna statistika po subskalama, pouzdanost i prosječne korelacije među česticama

Subskala	M	SD	α	r_{ij}
1. Percepcija utjecaja u području akademskog postignuća	5.311	1.021	.815	.384
2. Percepcija utjecaja na vlastito zdravlje	5.137	1.507	.700	.536
3. Percepcija utjecaja na vlastitu originalnost	5.050	1.367	.739	.486
4. Percepcija utjecaja na uspješnost u socijalnim odnosima	5.196	.977	.727	.308

α – Cronbachov alfa koeficijent; r_{ij} – prosječna interkorelacija među česticama unutar subskale

Na osnovi vrijednosti aritmetičkih sredina, može se zaključiti da je najviša procjena uvjerenja o mogućnosti kontrole procijenjena uz akademski lokus (5.311), nešto niža za lokus vezan uz socijalne odnose (5.196) i zdravstveni lokus (5.137) te relativno najniža za lokus u području vlastite originalnosti (5.050). Sve prosječne procjene nalaze se oko vrijednosti 5, što ukazuje na blagi pomak prema unutarnjem lokusu. Analiza varijance za zavisne uzorke rezultirala je statistički značajnim F-omjerom [$F(3,845) = 10.317$; $p < 0.001$], a post-hoc testovi ukazuju

na značajnu razliku između procjena akademskog lokusa i sve tri ostale subskele te između lokusa vezanog uz originalnost i socijalnog lokusa. Važnosti razlika dijelom doprinosi veličina uzorka, ali apsolutne razlike ukazuju na sličan stupanj uvjerenja o kontroli u četiri domene.

9.6. Analiza ukupnih rezultata u Upitniku LKA u slučaju kada se kao mjera lokusa kontrole koristi prosječan rezultat u cijelom upitniku ($k = 20$)

Ukupni rezultat u Upitniku Lokusa kontrole za adolescente može se izraziti kao prosjek odgovora na svih 20 pitanja, pri čemu ukupni rezultat može varirati u rasponu od 1 do 7. Viši rezultat ukazuje na viši stupanj unutarnjeg lokusa, odnosno uvjerenje ispitanika da su ishodi pod njegovom kontrolom.

Tablica 9.12. Deskriptivna statistika i pouzdanost za kompozit sačinjen od 20 pitanja

Rezultat u Upitniku LKA izražen kao prosjek odgovora	M	SD	V	min	max	α	r_{ij}	r_{iu}
	5.138	.865	.749	2.25	7.00	.879	.271	.487

α – Cronbachov alfa koeficijent pouzdanosti; r_{ij} – prosječna interkorelacija čestica u upitniku; r_{iu} – prosječna korelacija čestica s ukupnim rezultatom

Aritmetička sredina ukupnih rezultata iznosi $M = 5.138$ uz standardnu devijaciju od .865. Pouzdanost ukupnog rezultata izraženog kao prosjek odgovora na svih 20 pitanja izražena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi $\alpha = .879$. Standardna pogreška mjerenja vezana uz prosječni rezultat u Upitniku iznosi 0.301. Oblik distribucije rezultata približno je normalan, iako je cijela distribucija blago pomaknuta prema višim vrijednostima, odnosno prema unutarnjem lokusu kontrole. Mjere asimetrije iznose -1.59 (skewness) i .162 (kurtosis), a Kolmogorov-Smirnovljev test pokazuje da distribucija ne odstupa znatno od normalne ($z = .029$; $p > .05$).

Tablica 9.13. Frekvencije ukupnih rezultata (prosjek svih odgovora na 20 tvrdnji) grupirane u 7 kategorija ($N = 851$)

	cijeli uzorak			mladići			djevojke		
	N	%	kumulativni %	N	%	kumulativni %	N	%	kumulativni %
1.00 do 1.50	0	0.0	.0	0	0.0	0.0	0	0.0	0.0
1.51 do 2.50	4	.5	.5	2	.5	.5	2	.4	.4
2.51 do 3.50	26	3.1	3.5	9	2.3	2.8	17	3.7	4.2
3.51 do 4.50	165	19.4	22.9	67	17.0	19.8	98	21.4	25.6
4.51 do 5.50	386	45.4	68.3	163	41.4	61.2	223	48.8	74.4
5.51 do 6.50	217	25.5	93.8	121	30.7	91.9	96	21.0	95.4
6.51 do 7.00	53	6.2	100.0	32	8.1	100.0	21	4.6	100.0
Ukupno	851	100.0		394	100.0		457	100.0	

U tablici 9.13. prikazane su frekvencije rezultata u Upitniku LKA razvrstane u sedam kategorija. Može se uočiti da je broj rezultata u dva najniža razreda zanemariv (0.5%), a da je ostatak distribucije približno simetričan i ukazuje na 6.2% adolescenata koji imaju izrazito visok unutarnji lokus (tj. prosjek njihovih odgovora na svih 20 čestica nalazi se iznad vrijednosti 6.5). Između vrijednosti 5.5 i 6.5 nalazi se 25.5% odgovora, dok najveći broj ispitanika pripada u kategoriju prosječnog rezultata između 4.5 i 5.5, što znači da njihove procjene konvergiraju vrijednosti 5 (tj. lagano su pomaknute **k većem uvjerenju u vlastitu kontrolu nad događajima**). Prosječni rezultat za 19.4% ispitanika nalazi se u središnjem intervalu između 3.5 i 4.5, odnosno ukazuje na uvjerenje o

podjednakom utjecaju i unutarnjih i vanjskih faktora. Za svega 3.6% ispitanika prosječan rezultat nalazi se ispod vrijednosti 3.5, što ukazuje na izražen vanjski lokus, odnosno uvjerenje da na različite ishode u njihovom životu dominantno djeluju vanjski faktori.

U nastavku analiza bit će prikazan odnos lokusa i nekih mjera prilagodbe i mentalnog zdravlja. Kako bismo demonstrirali odnos između uvjerenja o kontroli nad događajima i nekih relevantnih kriterija, prikazat ćemo prosječne vrijednosti u mjerama samopoštovanja, procjene sreće u životu, procjene ostvarenja životnih ciljeva, samokompetencije te mjera mentalnog zdravlja u funkciji razine lokusa kontrole mjenjenog prosječnim rezultatom u Upitniku LKA.

Tablica 9.14. Prosječni rezultati na mjerama psihološke prilagodbe i mentalnog zdravlja u funkciji rezultata na Upitniku LKA

Rezultat u LKA	<i>N</i>	<i>Samopoštovanje (10-50)</i>	<i>Samoprocjena sreće (1 do 5)</i>	<i>Procjena ostvarenja životnih ciljeva (1 do 5)</i>	<i>Procjena samokompetencije (1 do 5)</i>	<i>Internalizirani simptomi (0 do 62)</i>	<i>Eksternalizirani simptomi (0 do 64)</i>
1 do 1.5	0	-	-	-	-	-	-
1.5 do 2.5	4	15.00	2.67	1.67	2.33	31.67	16.00
2.5 do 3.5	26	26.92	3.04	3.23	3.19	26.44	20.20
3.5 do 4.5	165	32.52	3.60	3.77	3.50	18.63	15.64
4.5. do 5.5	386	34.99	3.82	4.02	3.92	17.63	14.55
5.5. do 6.5	217	39.26	4.42	4.40	4.36	12.23	12.47
6.5 do 7	53	40.81	4.75	4.77	4.81	11.04	12.06
Ukupno	851						

U tablici 9.14. prikazane su prosječne vrijednosti u Rosenbergovom upitniku samopoštovanja u funkciji grupiranih prosječnih rezultata Upitnika LKA. Može se uočiti linearni porast samopoštovanja u funkciji porasta unutarnjeg lokusa kontrole. Teorijski prosjek u upitniku samopoštovanja iznosi 25, i najniži je kod ispitanika s izrazitim vanjskim lokusom kontrole te raste s porastom unutarnjeg lokusa. Sličan trend zabilježen je i za samoprocjenu osobne sreće, očekivanja o ostvarenju životnih ciljeva i samokompetenciju, kao i mjere internaliziranih i eksternaliziranih simptoma mjerenih Achenbachovim upitnikom (YSR). Indikativno je da su vrijednosti u prva tri razreda, koje karakterizira vanjski lokus, tj. uvjerenje da vanjski faktori dominantno utječu na ishode ponašanja, povezani s niskim vrijednostima na svim mjerama prilagodbe i zadovoljstva.

Aritmetička sredina cjelokupnog uzorka za dimenziju internaliziranih simptoma iznosila je $M = 16.22$ ($SD = 10.93$), a rezultat koji odvaja 15% najviših rezultata nalazi se oko vrijednosti 29 bodova. Na dimenziji eksternaliziranih simptoma aritmetička sredina iznosila je $M = 14.40$ ($SD = 8.68$) uz vrijednost 22 iznad koje se nalazi 15% najviših rezultata. Proteklih godina u Hrvatskoj su provedena dva veća istraživanja u kojima je korišten Upitnik YSR i opažene su nešto niže prosječne vrijednosti. U istraživanju Rudan i sur. (2005) prosjek za internalizirane probleme iznosio je $M = 12.00$, a za eksternalizirane $M = 11.28$. Macuka (2016) na uzorku mladih adolescenata izvještava o prosjeku na dimenziji internaliziranih problema $M = 14.21$ i eksternaliziranih problema $M = 12.73$. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na činjenicu da generalizirani vanjski lokus kontrole niži od 3.5 prate i povišene vrijednosti na dimenzijama internaliziranih i eksternaliziranih simptoma psihološke prilagodbe.

9.7. Procjena općeg utjecaja na događaje u životu

U okviru Upitnika LKA postavljeno je i jedno izdvojeno pitanje s ciljem generalizirane procjene utjecaja na stvari koje se ispitaniku događaju u životu. Pitanje je glasilo „**Koliko općenito možeš utjecati na stvari koje ti se događaju u životu?**“, a odgovori su procjenjivani na ljestvici od 7 stupnjeva, kao i kod pitanja u Upitniku LKA.

Tablica 9.15. Frekvencije odgovora na pitanje 21 „Koliko općenito možeš utjecati na stvari koje ti se događaju u životu?“ (N = 750)

	N	%	kumulativni %
1,00 uopće nije pod mojom kontrolom	13	1.7	1.7
2.00	14	1.9	3.6
3.00	46	6.1	9.7
4,00 podjednako mogu sam utjecati kao i vanjski faktori	210	28.0	37.7
5.00	219	29.2	66.9
6.00	173	23.1	90.0
7,00 u potpunosti je pod mojom kontrolom	75	10.0	100.0
Ukupno	750	100.0	

Aritmetička sredina odgovora na ovo pitanje iznosila je $M = 4.903$, uz standardnu devijaciju od 1.263. Frekvencije odgovora prikazane su u tablici 9.15. Distribucija odgovora negativno je asimetrična, što znači da kod većina ispitanika prevladava unutarnji lokus kontrole. Ukupno 10% ispitanika bira procjenu 7, što znači da procjenjuju da su stvari koje im se događaju u potpunosti pod njihovom kontrolom. Procjenu 6 bira 23.1%, a procjenu 5 sljedećih 29.2% ispitanika, iz čega proizlazi da sveukupno 62.3% ispitanika ima pretežito unutarnji lokus kontrole. A 28% ispitanika procjenjuje da na život podjednako utječu sami koliko i vanjski faktori. Ovaj stupanj uvjerenja može se opisati kao neutralni lokus kontrole. Uvjerenje da su događaji u njihovom životu pretežno pod utjecajem vanjskih faktora (procjene od 1 do 3) ukupno pokazuje 9.7% adolescenata, od čega 1.7% procjenjuje da uopće nemaju kontrolu nad vlastitim životom.

Tablica 9.16. Pearsonovi koeficijenti korelacije između procjene opće kontrole nad događajima u životu i mjera lokusa u Upitniku LKA (N = 746)

	LKA	Akademski lokus	Zdravstveni lokus	Lokus originalnosti	Socijalni lokus
Procjena opće kontrole nad životom	.445***	.320***	.394***	.236***	.389***

Legenda: *** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$;

Opća procjena kontrole nad vlastitim životom povezana je pozitivno s prosječnim rezultatom na Upitniku LKA ($r = .445$). S obzirom da oba konstrukta mjere generalizirani lokus kontrole, opažena korelacija je niža od očekivane. Korelacije između jednostavne procjene opće kontrole sa subskalama Upitnika LKA razmjerno su niske i kreću se u rasponu od .236 (za originalnost) do .394 (za zdravstveni lokus). Čini se da dva načina operacionalizacije generaliziranog lokusa zahvaćaju donekle različite procjene i uvjerenja vezana uz doživljaj kontrole. U nastavku prikaza rezultata uspoređena je kriterijska i konvergentna valjanost različitih mjera lokusa u odnosu na različite vrste vanjskih varijabli. Ovakva diferencijalna usporedba različitih mjera doživljaja kontrole može olakšati izbor mjere lokusa u konkretnoj istraživačkoj ili praktičnoj situaciji.

9.8. Razlike na mjerama kontrole s obzirom na spol i srednjoškolsko usmjerenje

U prvom koraku ispitane su razlike na mjerama lokusa s obzirom na spol i srednjoškolsko usmjerenje. U tablici 9.17. prikazane su prosječne vrijednosti mladića i djevojaka te tri srednjoškolska usmjerenja na česticama Upitnika LKA. Razlike s obzirom na spol testirane su t-testovima za nezavisne uzorke, dok su razlike između usmjerenja testirane jednostavnim analizama varijance.

Tablica 9.17. Rezultati testiranja razlika na česticama Upitnika LKA s obzirom na spol i srednjoškolsko usmjerenje

pit.	Čestica	Spolne razlike (t-testovi)			Razlike među usmjerenjima (analiza varijance)				Značajne međugrupne razlike ^a
		Mm	Mž	t-omjer	Mgim	M(str4g)	M(str3g)	F-omjer	
P1	Moj vanjski/fizički izgled	4.844	4.738	0.921	4.691	4.884	5.063	2.456	-
P2	Moje vještine komuniciranja s drugim ljudima	5.514	5.527	-0.138	5.580	5.492	5.600	0.424	-
P3	Moja sposobnost da zadovoljim zahtjeve škole i ostvarim dobar uspjeh u školi i u nastavku školovanja	5.566	5.515	0.522	5.629	5.512	5.398	1.333	-
P4	Moja uspješnost u ostvarivanju i održavanju ljubavnih veza	4.818	4.749	0.580	4.731	4.877	4.903	0.823	-
P5	Moja uspješnost da lako razumijem i rješavam složene probleme i lako učim nove stvari	5.290	4.963	3.337***	5.049	5.233	5.215	1.642	-
P6	Moje fizičko zdravlje	5.533	4.884	5.734***	5.000	5.385	5.419	5.722**	gim-str3g
P7	Moje psihičko (mentalno) zdravlje	5.538	4.705	7.096***	4.972	5.219	5.581	5.342**	gim-str3g
P8	Moja sposobnost da razumijem osjećaje i probleme drugih ljudi	5.433	5.565	-1.363	5.374	5.603	5.807	4.844**	gim-str3g
P9	Moja sposobnost da na neki način budem poseban/a i drugačiji/a od drugih ljudi	5.197	5.112	0.766	5.121	5.216	5.043	0.523	-
P10	Moja sposobnost da se izražavam na kreativan i umjetnički način	5.033	5.134	-0.887	5.142	4.960	5.075	1.073	-
P11	Moj poseban talent ili darovitost za neko specifično područje	4.987	4.840	1.201	4.840	4.960	5.075	0.417	-
P12	Moja osobina da sam omiljen/a i prihvaćen/a od strane mojih vršnjaka	5.005	4.606	3.660***	4.615	4.887	5.387	9.924***	gim-str3g str4g-str3g
P13	Moj osjećaj da pripadam širem društvu u kojemu živim i dijelim njegove stavove i vrijednosti	4.899	4.591	2.927**	4.629	4.793	5.194	5.425**	gim-str3g str4g-str3g
P14	Moj materijalni status i mogućnost da si priuštim stvari koje želim	4.620	3.972	5.450***	3.963	4.507	5.161	22.137***	gim-str3g gim-str4g str4g-str3g
P15	Moja uspješnost u ostvarivanju uloge sina/kćeri	5.787	5.843	-0.600	5.861	5.747	5.914	0.875	-
P16	Moje sposobnosti u sportskim i tjelesnim aktivnostima	5.614	5.245	3.479***	5.404	5.445	5.333	0.192	-
P17	Moja sposobnost da rješavam tehničke probleme i zadatke	5.404	4.910	4.994***	5.116	5.239	5.054	0.896	-
P18	Moje pridržavanje moralnih vrijednosti	5.737	5.733	.039	5.870	5.650	5.398	5.633**	gim-str3g
P19	Moja uspješnost u matematici i računskim zadacima	5.028	4.790	2.065*	5.077	4.771	4.667	4.233*	-
P20	Moja uspješnost u pismenom i usmenom izražavanju	5.250	5.326	-0.744	5.374	5.223	5.290	0.933	-

*** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

gim = gimnazije; str4g = Strukovne 4 godišnje škole; str3g = Strukovne 3 godišnje škole

^a - razlike su testirane uporabom Scheffeovog testa

Analiza spolnih razlika u pojedinim domenama ponašanja ukazuje na izraženiji vanjski lokus kod djevojaka na devet čestica. Najveća razlika u doživljaju kontrole pronađena je u području psihičkog zdravlja ($M_m = 5.538$, $M_z = 4.705$), za koje djevojke procjenjuju da je manje pod njihovom kontrolom u odnosu na procjene mladića. Pored toga, razlika nešto veća od pola boda pronađena je i za procjene lokusa vezane uz tjelesno zdravlje te materijalni status. Iza toga slijedi procjena utjecaja na sposobnost rješavanja tehničkih problema, gdje je razlika približno pola boda. Nešto manje, ali statistički značajne razlike, pronađene su i u doživljaju kontrole u područjima prihvaćenosti od strane vršnjaka i šireg društva, sposobnosti rješavanja složenih problema, sportskim aktivnostima i matematici.

Razlike u uvjerenjima o kontroli ispitane su i s obzirom na srednjoškolsko usmjerenje, pri čemu su uspoređeni rezultati uzorka gimnazijalaca, učenika četverogodišnjih i trogodišnjih strukovnih škola. S obzirom na apsolutne vrijednosti, opažene razlike nisu velike, a statistička značajnost dosegnuta je na sedam čestica. Najveća razlika u kontroli opažena je u području materijalnog statusa, gdje učenici trogodišnjih strukovnih škola procjenjuju najveći stupanj kontrole ($M_{str3g} = 5.161$) u odnosu na četverogodišnje strukovne škole ($M_{str4g} = 4.507$) i gimnazijalce ($M_{str3g} = 3.963$). Dodatna analiza pokazala je da se učenici tri različita usmjerenja ne razlikuju značajno prema zadovoljstvu vlastitim materijalnim statusom, iz čega se može zaključiti da zadovoljstvo materijalnim statusom u ovom slučaju ne objašnjava razlike u doživljaju kontrole. S druge strane, procjena materijalnog statusa obitelji pokazala je da su učenici gimnazija procijenili značajno višim materijalni status vlastitih obitelji u odnosu na obje vrste strukovnih škola. Za interpretaciju većeg uvjerenja o kontroli vlastitog materijalnog statusa kod učenika trogodišnjih strukovnih škola nema jednoznačnog objašnjenja, a moguća hipoteza može biti očekivanje da vještinama koje stječu mogu priskrbiti određeni honorar na tržištu. Posljednjih godina potražnja za obrtničkim strukama raste, kao i potencijalna mogućnost zarade, što kod dijela gimnazijskih programa nije slučaj. Bilo bi korisno dodatno provjeriti uzroke ove razlike vezane uz doživljaj kontrole između učenika različitih usmjerenja. Kontrola spola u ovom slučaju nije dovoljna za objašnjenje navedene razlike. Druga razlika prema veličini odnosi se na doživljaj utjecaja na prihvaćenost od strane vršnjaka i šireg društva, gdje ponovno učenici trogodišnjih strukovnih škola imaju viši unutarnji lokus u odnosu na ostala dva usmjerenja. Pored toga, zabilježene su razlike između gimnazijalaca i trogodišnjih strukovnih škola u području kontrole vlastitog tjelesnog i mentalnog zdravlja, kao i razumijevanja osjećaja i problema drugih ljudi. U sva tri područja učenici trogodišnjih strukovnih škola imaju viši doživljaj kontrole. I ovom slučaju kontrola spola nije objasnila utvrđenu razliku. Na tragu nalaza o većem opterećenju i očekivanjima od gimnazijalaca u akademskom okruženju, moguća je hipoteza da to dovodi do niže procjene mogućnosti očuvanja vlastitog zdravlja u situaciji pritiska okoline. Jedino područje u kojemu su gimnazijalci procijenili višu mogućnost utjecaja u odnosu na trogodišnje strukovne škole jest pridržavanje moralnih normi. Spolne razlike, kao i razlike prema usmjerenjima, provjerene su i na ukupnim skalnim rezultatima, a rezultati su prikazani u tablici 9.18.

Tablica 9.18. Rezultati testiranja razlika na različitim mjerama doživljaja kontrole s obzirom na spol i srednjoškolsko usmjerenje

Skala	Spolne razlike (t-testovi)			Razlike među usmjerenjima (analiza varijance)				
	Mm	Mž	t-omjer	Mgim	M(str4g)	M(str3g)	F-omjer	Značajne međugrupne razlike
LKA - Ukupni rezultat	5.253	5.038	3.625***	5.102	5.177	5.273	1.765	-
Akademski lokus	5.426	5.212	3.048**	5.363	5.306	5.194	1.150	-
Zdravstveni lokus	5.535	4.794	7.388***	4.986	5.302	5.500	6.720***	gim –str3g
Lokus originalnosti	5.077	5.028	0.516	5.036	5.048	5.014	0.022	-
Socijalni lokus	5.254	5.146	1.583	5.133	5.242	5.475	5.036**	gim –str3g
Procjena opće kontrole nad životom	5.148	4.679	5.173***	4.874	4.806	5.296	5.231**	gim-str3g str4g–str3g

*** $p < 0.001$; ** $p < .01$; * $p < .05$

gim = gimnazije; str4g = Strukovne 4 godišnje škole; str3g = Strukovne 3 godišnje škole

^a – razlike su testirane uporabom Scheffeovog testa

Sve razlike na korištenim varijablama sustavno ukazuju na viši unutarnji lokus kod mladića, s izuzetkom lokusa vezanog uz osobnu originalnost i socijalni lokus, gdje nije pronađena razlika. Podaci iz literature vezani uz spolne razlike nisu konzistentni. Strickland i Haley (1980) na Rotterovom upitniku navode češće nalaze o većoj internalnosti kod muškaraca. Archer i Waterman (1988) pregledom 22 istraživanja u njih 15 ne nalaze spolne razlike u lokusu kontrole, u šest muškarci ostvaruju višu internalnost, a u svega jednom su žene ostvarile višu internalnost.

Rezultati primjene Upitnika LKA ukazuju na sustavno višu internalnost kod mladića. Ovaj nalaz iznimno je važan jer ukazuje da je kod djevojaka doživljaj kontrole nad različitim domenama vlastitog života niži u odnosu na mladiće te predstavlja jedan od rizičnih faktora za opću prilagodbu i mentalno zdravlje. Najveća razlika pronađena je u području zdravstvenog lokusa, kao i kod opće kontrole nad događajima u vlastitom životu.

Razlike vezane uz usmjerenja pokazuju da na ukupnom rezultatu u Upitniku LKA nema razlike s obzirom na usmjerenja, ali razlika postoji na općoj procjeni kontrole nad vlastitim životom, i to u smjeru većeg doživljaja vlastite kontrole kod učenika trogodišnjih strukovnih usmjerenja u odnosu na četverogodišnje strukovne škole i gimnazijske programe. Značajna razlika pronađena je na zdravstvenom lokusu kod kojega gimnazijalci imaju značajno niža uvjerenja o kontroli u odnosu na učenike trogodišnjih strukovnih škola, a slična razlika pronađena je i za lokus kontrole u području socijalnih odnosa. Zanimljivo je da razlike među usmjerenjima nema u području doživljaja kontrole za akademska postignuća. Ovi rezultati korespondiraju s nalazima o razlikama vezanim uz psihološko zdravlje koji također ukazuju na višu ugroženost učenika, osobito djevojaka, u gimnazijskim programima. Formalno viši stupanj obrazovanja povlači i veću količinu obaveza, ali i očekivanja samih učenika i njihove socijalne okoline, što stvara dodatni pritisak na adolescente koji su u toj dobi posebno osjetljivi.

9.9. Kriterijska i konvergentna valjanost mjera lokusa kontrole

U nastavku su prikazane korelacije korištenih mjera lokusa kontrole s nekoliko skupina vanjskih varijabli. Prva skupina varijabli odnosi se na različite mjere samopoimanja, odnosno načina na koji mladi doživljavaju sebe. Druga skupina varijabli uključuje izvore stresnih i traumatskih događaja. Treća i četvrta skupina odnose se na doživljaj socijalne podrške te strategije suočavanja, dok posljednja skupina kriterijskih varijabli uključuje mjere mentalnog zdravlja. Cilj ovih analiza jest ispitivanje stupnja povezanosti lokusa kontrole operacionaliziranog na nekoliko različitih načina s konceptualno različitim vrstama vanjskih varijabli. Pri razmatranju prirode povezanosti doživljaja kontrole s drugim varijablama, važno je naglasiti da priroda povezanosti može biti teorijski objašnjena na različite načine jer ne postoji jednoznačan teorijski okvir za interpretaciju.

Tablica 9.19. Pearsonovi koeficijenti korelacije između mjera kontrole i različitih mjera samopoimanja (N = 851)

	LKA	Akademski lokus	Zdravstveni lokus	Lokus originalnosti	Socijalni lokus	Procjena opće kontrole nad životom*
1. Samopoštovanje	.417***	.316***	.368***	.237***	.350***	.325***
2. Opće zadovoljstvo životom	.358***	.316***	.368***	.237***	.350***	.325***
3. Samoprocjena osobne sreće	.370***	.213***	.405***	.191***	.352***	.341***
4. Samoprocjena ostvarenja životnih ciljeva	.350***	.251***	.330***	.195***	.299***	.269***
5. Upornost u ostvarenju zadataka	.333***	.266***	.190***	.237***	.294***	.196***
6. Samokompetencija	.425***	.353***	.314***	.262***	.357***	.308***
7. Procjena otpornosti	.267***	.206***	.290***	.127***	.208***	.319***

Legenda: *** $p < 0,001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; *procjene se zasnivaju na 744 ispitanika

Struktura odnosa mjera doživljaja kontrole i samopoimanja prikazana je u tablici 9.19. Može se uočiti da ukupni rezultat na Upitniku LKA pozitivno korelira s procjenom samokompetencije (.425; $p < .001$) i samopoštovanjem (.417; $p < .001$). Ova povezanost na tragu je većine nalaza iz literature te potvrđuje općenito veće samopoštovanje i vjerovanje u vlastite sposobnosti u funkciji većeg uvjerenja o kontroli nad vlastitim ponašanjem i ishodima tog ponašanja (npr. McNeill i Gilbert, 1991). Ostale pozitivne korelacije Upitnika LKA s mjerama sreće, općeg zadovoljstva i procjene vjerojatnosti ostvarenja vlastitih životnih ciljeva kreću se u rasponu između .30 i .40 te potvrđuju važnost unutarnjeg doživljaja kontrole. Slične, ali nešto niže, korelacije opažene su i za mjeru opće procjene mogućnosti utjecaja nad vlastitim životom. Četiri subskale Upitnika LKA također pozitivno koreliraju s mjerama samopoimanja i zadovoljstva, a prema veličini korelacija izdvaja se zdravstveni lokus. Teorijski je očekivano da će opće procjene samopoimanja biti više povezane s generalnom procjenom doživljaja kontrole. U ovom kontekstu ispitana je i povezanost lokusa s mjerom otpornosti koja predstavlja procjenu osobe koliko se dobro suočava i oporavlja od stresnih događaja u vlastitom životu. Najveća korelacija pronađena je između otpornosti i zdravstvenog lokusa (.290; $p < .001$) te ukupnog rezultata na LKA (.267; $p < .001$). Otpornost se primarno odnosi na potencijal nošenja s ugrožavajućim događajima i dijelom se preklapa s konceptom lokusa. Istraživanja Smitha i suradnika (2013) na studentima, potvrdila su važnu ulogu otpornosti u objašnjenju zdravstvenih ishoda. Autori na različitim uzorcima kao izvore otpornosti, izdvajaju karakteristike optimizma, aktivnog suočavanja i smisla života, a mehanizmi djelovanja ovih koncepata usko su povezani s doživljajem kontrole nad događajima te s uvjerenjem u vlastitu kompetentnost za rješavanje problema (Smith i sur., 2013). Odnos između opisanih skupova varijabli teorijski se može razmatrati kao dvosmjernan, tj. izraženiji doživljaj osobne kontrole učvršćuje mjere samopoštovanja i općeg zadovoljstva, ali je vjerojatan i obrnuti smjer djelovanja pozitivne slike o sebi na izraženija uvjerenja o mogućnostima osobne kontrole.

Tablica 9.20. Pearsonovi koeficijenti korelacije između mjera kontrole i izvora stresa

	LKA	Akademski lokus	Zdravstveni lokus	Lokus originalnosti	Socijalni lokus	Procjena opće kontrole nad životom*
1. Svakodnevni stresni događaji	-.310***	-.215***	-.332***	-.129***	-.265***	-.310***
1. Traumatski događaji	-.098**	-.083*	-.173***	-.012	-.050	-.119***
2. Vršnjačko zlostavljanje	-.189***	-.109**	-.231***	-.056	-.175***	-.166***

Legenda: *** $p < 0,001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; *procjene se zasnivaju na 744 ispitanika

Razina stresnog iskustva može utjecati na doživljaj kontrole i različite mjere prilagodbe. Odnos između stresnih životnih događaja i doživljaja kontrole treba razmatrati kao dinamičnu interakciju koja se odvija u funkciji vremena. Lazarus u svom transakcijskom modelu stresa upravo naglašava međudjelovanje izvora stresa, kognitivnih procjena i kvalitete prilagodbe (Lazarus i Folkman, 1984). Uspješno rješavanje životnih problema može ojačavati doživljaj osobne kontrole, otpornosti i samokompetencije, pri čemu je važno uzeti u razmatranje korištenje adaptivnih strategija suočavanja, kao i adekvatnu podršku okoline. Kada količina i intenzitet stresora porastu do granice prevladavanja osobnih resursa pojedinca, vjerojatan je pomak k vanjskom lokusu kontrole, odnosno smanjenje doživljaja osobne kontrole nad događajima. Rezultati prikazani u tablici 9.20 pokazuju da je veća razina svakodnevnih stresnih događaja najviše povezana s višom razinom zdravstvenog lokusa kontrole (-.332; $p < .001$), a jednako s dvije generalizirane procjene lokusa mjerene s Upitnikom LKA i općom procjenom kontrole nad životom (-.310; $p < .001$). Razina vršnjačkog nasilja, kao i razina traumatskih događaja, povezani su vrlo nisko (iako statistički značajno) s doživljajem kontrole, a moguće objašnjenje jest da se u ovom slučaju radi o rijetkim događajima čije je djelovanje povezano s drugim posredujućim varijablama. Xianchen i suradnici (2000) navode korelaciju od .27 ($p < .001$) između razine stresnih životnih događaja i lokusa kontrole (mjereno Nowicki-Strickland upitnikom lokusa kontrole), što odgovara nalazu u našem istraživanju.

Brojne studije potvrđuju povezanost različitih stresnih životnih događaja i simptomatologije vezane uz depresivnost, anksioznost, anoreksiju, samoozljeđivanje, suicidalnost i konzumaciju sredstava ovisnosti (Rey Gex i sur., 1998; Williamson, i sur., 1995). Korelacije između razine izvora stresa i posljedica kreću se oko .30, pri čemu različiti modeli ponekad uključuju i različite vrste posredujućih varijabli. Kao potencijalni moderatori i medijatori ovoga odnosa predloženi su socijalna podrška (Garnefski i Diekstra, 1996), strategije suočavanja (Windle i Windle, 1996), kognitivne procjene (Lazarus i Folkman, 1984), kao i lokus kontrole (Weisz i sur., 1993; Kliewer i Sandler, 1992).

Xianchen i suradnici (2000) u istraživanju na 1365 adolescenata potvrđuju povezanost između stresnih događaja i mentalnog zdravlja uz značajan moderacijski utjecaj lokusa kontrole na način da adolescenti s višim unutar-njim lokusom imaju nižu razinu simptoma psihopatologije i problema u ponašanju (Achenbachov YSR). Utjecaj lokusa kontrole na povezanost između izvora problema i mjera prilagodbe korisno je istraživati kroz longitudinalne studije na način da se prate utjecaji unutarnjeg i vanjskog lokusa u situacijama kada količina problema prelazi resurse pojedinca. Većina istraživanja predstavlja registraciju stanja u jednoj vremenskoj točki, što vodi razmjerno ograničenim zaključcima o prirodi povezanosti lokusa kontrole s mjerama prilagodbe. Dio autora predlaže da se lokus kontrole u ovakvim istraživanjima koristi kao moderator, a ne klasični prediktor (Cauce i sur., 1992).

Tablica 9.21. Pearsonovi koeficijenti korelacije između mjera kontrole i percipirane socijalne podrške

	LKA	Akademski lokus	Zdravstveni lokus	Lokus originalnosti	Socijalni lokus	Procjena opće kontrole nad životom*
1. Socijalna podrška od strane obitelji	.285***	.207***	.256***	.148***	.285***	.135***
2. Socijalna podrška od strane prijatelja	.288***	.200***	.156***	.206***	.316***	.166***
3. Socijalna podrška od strane nastavnika	.248***	.207***	.172***	.138***	.222***	.198***
4. Procjena odnosa s učenicima u razredu	.206***	.149***	.189***	.108**	.195***	.156***
5. Procjena vremena koje posvećuje majka	.038	.034	.050	.005	.022	.076*
6. Procjena vremena koje posvećuje otac	.136***	.077*	.132***	.055	.155***	.126***

Legenda: *** $p < 0,001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; *procjene se zasnivaju na 744 ispitanika

Uvjerenje pojedinca o kontroli nad događajima i ishodima može osnažiti percepcija podrške okoline. Podrška okoline važna je na emocionalnoj, kognitivnoj i bihevioralnoj razini, a njezin značaj raste u situacijama kada je pojedincu potrebna dodatna pomoć pri rješavanju životnih problema. Upitnik socijalne podrške korišten u ovom istraživanju sadržavao je mjere tri različita izvora socijalne podrške: obitelj, prijatelje i nastavnike. Viša percipirana podrška iz sva tri izvora povezana je s mjerama doživljaja kontrole značajno i u rasponu između .135 ($p < .001$) do .316 ($p < .001$). Ukupni rezultat na Upitniku LKA povezan je s mjerama socijalne podrške između 0.248 ($p < .001$) i .285 ($p < .001$). Među specifičnim mjerama lokusa stabilne korelacije s mjerama socijalne podrške ima subskala lokusa u području socijalnih odnosa, što je i očekivano. Od ostalih mjera socijalnih odnosa značajnu povezanost s lokusom ima i doživljaj prihvaćenosti od strane učenika u razredu (.206 s generalnim lokusom mjerenim LKA; $p < .001$). Unutar obiteljskih odnosa izdvojene su specifične mjere procjene odnosa s roditeljima. Pokazalo se da je nedovoljno vrijeme koje otac posvećuje adolescentu nisko, ali značajno, povezano s općim vanjskim lokusom. Vrijeme koje majka posvećuje adolescentu nije se pokazalo povezanim s lokusom. Detaljniji uvid u ovaj odnos pokazuje da doživljaj vremena što adolescentu posvećuju majka i otac ima različit značaj za adolescente. Slični rezultati pronađeni su i u ranijem istraživanju provedenom na adolescentima (Ljubotina i Galić,

2002), a ukazuju da nedostatak podrške oca može biti rizični faktor za prilagodbu, a k tome, tradicionalni očevi manje intenzivno uključeni u aktivnosti s djecom. Cauce i suradnici (1992) izvještavaju o zaštitnoj ulozi socijalne podrške i lokusa kontrole pri ispitivanju odnosa između stresnih životnih događaja i prilagodbe. Obiteljska podrška pokazala se važnom u različitim područjima prilagodbe, dok je podrška škole povezana s prilagodbom na zahtjeve škole.

Podrška škole djeluje kao zaštitni faktor posebno za učenike s unutarnjim lokusom kontrole. Krause (1987) navodi rezultate longitudinalne studije, čiji zaključci ukazuju na nelinearan odnos između socijalne podrške i uvjerenja o kontroli. Krause navodi da povećanje socijalne podrške povećava unutarnji lokus do jedne točke nakon koje dodatna podrška počinje smanjivati doživljaj osobne kontrole. Ovaj odnos registriran je za emocionalnu podršku i integraciju, ali ne i za informacijsku i materijalnu podršku. Zaključak je zanimljiv jer se prevelika podrška, u smislu preuzimanja dijela obaveza ili rješavanja problema, može razviti u određeni obrazac ovisnosti, odnosno uvjerenja da će okolina riješiti potencijalni problem. Ovaj obrazac može voditi prema povećanju vanjskog lokusa usmjerenog na važne druge osobe, a primjer može biti prepisivanje zadaća od vršnjaka, oslanjanje na roditelje i kada to nije nužno i sl. Dodatni mehanizam djelovanja unutarnjeg lokusa može biti povezan s uvjerenjem da pojedinac u slučaju potrebe može aktivirati i iskoristiti resurse vezane uz socijalnu okolinu za rješavanje osobnih problema (Vanderzee i sur., 1997). Autori također navode veći stupanj socijalne podrške kod osoba s višim unutarnjim lokusom kontrole.

Tablica 9.22. Pearsonovi koeficijenti korelacije između mjera kontrole i strategija suočavanja

	LKA	Akademski lokus	Zdravstveni lokus	Lokus originalnosti	Socijalni lokus	Procjena opće kontrole nad životom*
1. Pozitivna reinterpretacija	,225***	,230***	,137***	,153***	,191***	,157***
2. Aktivno suočavanje	,219***	,196***	,087*	,176***	,190***	,094*
3. Ponašajno izbjegavanje	-,236***	-,203***	-,193***	-,118***	-,203***	-,132***
4. Potiskivanje kompetencijskih aktivnosti	,144***	,121***	,084*	,072*	,149***	,119***
5. Planiranje	,172***	,168***	,071*	,133***	,149***	,163***
6. Samookrivljavanje	-,175***	-,093*	-,219***	-,079*	-,158***	-,131***
6. Pomaknuta agresija	-,170***	-,122***	-,215***	-,102***	-,129***	-,116***
7. Korištenje sredstava ovisnosti	-,098*	-,095*	-,166***	-,060*	-,049	-,074

Legenda: *** $p < 0,001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; *procjene se zasnivaju na 744 ispitanika

Koncept suočavanja sa stresom uveo je R. Lazarus nastojeći opisati različite oblike ponašanja koje pojedinci koriste kako bi ublažili posljedice izloženosti stresnim događajima (Lazarus i Folkman, 1984).

Unutar Lazarusove transakcijske teorije stresa izbor strategije suočavanja usko je povezan s kognitivnim procjenama koje uključuju procjenu ugroženosti i procjenu mogućnosti djelovanja kojim bi se osoba zaštitila od djelovanja stresora. Stoga je suočavanje konceptualno povezano s općim doživljajem kontrole pojedinca, kao i osobinama ličnosti. Prva podjela strategija suočavanja, koju je predložio Lazarus, uključivala je dvije osnovne strategije: suočavanje usmjereno na problem i suočavanje usmjereno na emocije. Suočavanje usmjereno na problem uključuje kognitivne napore i ponašanja usmjerene na analizu i rješavanje problema s ciljem djelovanja na izvor/e stresa. Ovaj način suočavanja pretežno će se javljati u situacijama kada ljudi procjenjuju da mogu učiniti nešto konstruktivno u vezi izvora stresnog događaja (Lazarus i Folkman, 1984). Suočavanje usmjereno na emocije bit će odabrano u situacijama u kojima osoba procjenjuje da ne može (ili ne želi) djelovati na izvore stresa te se usmjerava

na ponašanja i aktivnosti za koje pretpostavlja da će umanjiti psihološke posljedice djelovanja stresora tako da traži emocionalnu podršku, bavi se drugim aktivnostima, izražava vlastite emocije i sl.

Tijekom vremena, na osnovi istraživanja i kliničkih iskustava, konceptualiziran je niz specifičnih oblika suočavanja tako da upitnik korišten u ovom istraživanju uključuje 18 specifičnih strategija. Pored toga, moguće je da pojedinac istovremeno koristi više različitih strategija, pri čemu istraživanja pokazuju da se određene strategije mogu razmatrati kao više adaptivne i učinkovite za smanjenje posljedica izloženosti stresu. Ne treba zanemariti ni strategije usmjerene na emocije jer omogućuju kontrolu neugodnih emocija i općenito smanjuju napetost i stanje stresa kod pojedinca (Kozjak Mikić i Perinović, 2008). Istraživanja ukazuju na razliku između ekternalno i internalno orijentiranih osoba vezanu uz izbor strategija suočavanja, kao i učinkovitost njihova suočavanja u stresnim situacijama (Parkes, 1984).

Autorica navodi da postoji značajna interakcija između lokusa kontrole i kognitivnih procjena, a internalno orijentirani pojedinci biraju obrasce suočavanja koji su potencijalno adaptivniji u odnosu na obrasce koje biraju ekternalno orijentirane osobe. Ranija istraživanja pružaju dokaze o medijacijskom utjecaju lokusa kontrole na odnos između stresnih događaja i psiholoških posljedica (Lefcourt i sur., 1981). Načelno se prikladnijim i učinkovitijim smatraju strategije suočavanja kakve su proaktivne i usmjerene na rješavanje problema. Razvoj kvalitetnih strategija suočavanja u razdoblju djetinjstva i adolescencije od posebne je važnosti za kasniji razvoj osobe te utječe na način na koji će se pojedinac nositi s problemima i izvorima stresa u kasnijoj dobi.

Iz tablice 9.22. može se zaključiti da je opći lokus kontrole mjeren Upitnikom LKA povezan pozitivno s pozitivnom reinterpetacijom događaja (.225; $p < .001$), aktivnim suočavanjem (.219; $p < .001$), a negativno s tendencijom da se izbjegavaju ponašanja vezana uz izvor stresa (-.236; $p < .001$). Osim toga, viša razina unutar-njeg lokusa kontrole povezana je nisko, ali statistički značajno, s češćim korištenjem planiranja i potiskivanjem aktivnosti nevažnih za suočavanje, rjeđim korištenjem samookrivljanja, sredstava ovisnosti i uporabom pomaknute agresije. Struktura povezanosti slična je i za druge mjere kontrole, ali su koeficijenti korelacija niži i samo djelomično statistički značajni. Jedno moguće razlikovanje odnosi se na strategije izbjegavanja i konfrontacijske strategije koje uključuju ponašanja kojima se nastoji kontrolirati izvor stresa (Krapić i Kardum, 2003). Gomez (1997) na uzorku adolescenata također nalazi negativnu povezanost ekternalnog lokusa s aktivnim suočavanjem te pozitivnu sa strategijama izbjegavanja. Autor opisuje i utjecaj ponašanja tipa A, koje pozitivno korelira s ekternalnim lokusom kod mladića, i strategijama izbjegavanja kod djevojaka. Ponašanje tipa A moderira odnos između lokusa kontrole i suočavanja kod mladića. Neke od značajki ponašanja ličnosti tipa A su napetost, nestrpljivost, iritabilnost, kompetitivnost i sl.

Kobasa i suradnici (1982) predlažu koncept čvrstoće ličnosti čija je komponenta i unutarnji lokus kontrole. Istraživanja pokazuju da čvrstoća ličnosti, kao složen konstrukt, predstavlja zaštitni faktor koji posreduje između izvora stresa i posljedica. Krapić i Kardum (2003) ukazuju na povezanost strategija suočavanja adolescenata s crtama ličnosti, razinom stresnih događaja, percipiranom socijalnom podrškom i školskim uspjehom. U ovom kontekstu se unutarnji lokus kontrole može opisati kao pozitivna osobina koja, u interakciji s drugim čimbenicima, potiče osobu da se aktivno suočava s izvorom stresa i pritom ima uvjerenje u vlastite potencijale (Folkman, 1984). Važno je naglasiti da kod određenih vrsta stresora usmjeravanje na problem nije moguće (gubitak bliske osobe, nenadoknadivi gubici i sl.), već je prikladnije usmjeravanje na prihvaćanje situacije i reinterpetaciju. Naši rezultati pokazuju da je i u toj situaciji unutarnji lokus povezan s češćim izborom strategije pozitivne reinterpetacije (npr. „Pokušavam nešto naučiti iz ovog iskustva kako bih sljedeći put bio/bila jači/a“). Folkman (1984) naglašava složenost odnosa između osobne kontrole, izbora suočavanja te ishoda. Uvjerenje o kontrolabilnosti stresnog događaja ne vodi uvijek do izbora prikladnog suočavanja i redukcije stresa. Autorica upozorava na važnost razlikovanja opće procjene o mogućnosti kontrole nad događajima i specifične procjene koja se odnosi na konkretni izvor stresa. Pored toga, opisuje različite mehanizme djelovanja procjene kontrole na transakciju između stresora i posljedica. Važno je naglasiti da je uvjerenje o osobnoj kontroli načelno poželjno, ali u konkretnim životnim situacijama bitno je realno procijeniti objektivnu mogućnost kontrole nad situacijom i u skladu s tim odabrati najprikladnije mehanizme suočavanja.

Tablica 9.23. Pearsonovi koeficijenti korelacije između mjera kontrole i mjera mentalnog zdravlja (N = 851)

	LKA	Akademski lokus	Zdravstveni lokus	Lokus originalnosti	Socijalni lokus	Procjena opće kontrole nad životom*
1. Internalizirani problemi	-.318***	-.202***	-.417***	-.124***	-.274***	-.325***
1. Eksternalizirani problemi	-.197***	-.150***	-.200***	-.142***	-.132***	-.097**
2. Anksioznost/depresivnost	-.301***	-.195***	-.391***	-.112***	-.255***	-.335***
3. Povlačenje	-.331***	-.192***	-.372***	-.175***	-.310***	-.316***
4. Somatski problemi	-.188***	-.130***	-.306***	-.042	-.148***	-.169***
5. Socijalni problemi	-.313***	-.213***	-.303***	-.148***	-.290***	-.290***
6. Problemi mišljenja	-.222***	-.150***	-.297***	-.052	-.188***	-.213***
7. Problemi pažnje	-.297***	-.244***	-.222***	-.153***	-.247***	-.251***
8. Kršenje pravila	-.151***	-.131***	-.154***	-.112***	-.090*	-.090*
9. Agresivno ponašanje	-.208***	-.145***	-.211***	-.146***	-.148***	-.090*

Legenda: *** $p < 0,001$; ** $p < .01$; * $p < .05$; *procjene se zasnivaju na 744 ispitanika

Svjetska zdravstvena organizacija definirala je **mentalno zdravlje** „kao stanje dobrobiti u kojemu pojedinac ostvaruje svoje potencijale, može se nositi s normalnim životnim izvorima stresa, može raditi produktivno i plodno te je sposoban pridonositi zajednici“ (WHO, 2001). Razvijeni su različiti sustavi za deskripciju i klasifikaciju mentalnog zdravlja djece i adolescenata, pri čemu se mogu razlikovati kategorijalni i dimenzionalni pristupi (Mash i Barkley, 2003). U ovom istraživanju kao mjera općeg mentalnog zdravlja adolescenata korištena je Skala samoprocjene ponašanja mladih (YSR – *Youth Self-Report*; Achenbach i Rescorla, 2001). Skala se sastoji od ukupno 112 čestica raspoređenih u osam dimenzija, odnosno skupina simptoma: anksioznost/depresivnost, povlačenje, tjelesne poteškoće, socijalni problemi, problemi mišljenja, problemi pažnje, kršenje pravila (delinkventno ponašanje) i agresivno ponašanje. Od osam skala sindroma tri pripadaju u skupinu **internaliziranih** problema (skala povlačenja, anksioznosti/depresivnosti i tjelesnih poteškoća), dvije skale u skupinu **eksternaliziranih** problema (skale agresivnosti, skala kršenja pravila – delinkventnog ponašanja), dok se rezultati na preostale tri skale (socijalni problemi, problemi mišljenja i problemi pažnje) zasebno razmatraju. Podjela na internalizirane i eksternalizirane problema uobičajena je pri deskripciji mentalnog zdravlja mladih.

Internalizirani problemi uključuju probleme vezane uz anksiozno-depresivnu simptomatologiju kao što su: socijalno povlačenje, psihosomatski problemi, suicidalnost i samookrivljavanje, teškoće regulacije emocija ili pretjerano kontroliranje ponašanja. Eksternalizirani problemi lakše su dostupni opažanju od strane okoline i uključuju ljutnju, agresivno ponašanje, frustraciju, delinkventno ponašanje, bježanje od kuće i iz škole, antisocijalna ponašanja i sl. Obje kategorije problema međusobno su povezane i u ovom istraživanju korelacija između internaliziranih i eksternaliziranih problema iznosila je .409 ($p < .001$).

Jedan od sveobuhvatnih modela u području mentalnog zdravlja jest biopsihosocijalni model. Originalno predložen 1977. od Georga L. Engela, ovaj model naglašava interakciju između bioloških, psiholoških i socijalnih faktora pri objašnjavanju uzroka nastajanja mentalnih poremećaja. Pojava poremećaja psihičkog zdravlja može se povezati s različitim skupovima uzročnika kao što: su individualne karakteristike osobe, obiteljsko i biološko nasljeđe, socijalna okolina te šira društvena okolina u kojoj pojedinac živi. Među najznačajnije prediktore u etiologiji mentalnog zdravlja pripada razina stresnih događaja. U našem istraživanju stresni događaji pokazali su se kao najznačajniji prediktor poremećaja mentalnog zdravlja, pri čemu su korelacije između razine svakodnevnih

stresnih događaja i internaliziranih problema .593 ($p < .001$), dok je korelacija s eksternaliziranim problemima .377 ($p < .001$). Rezultat na skali vršnjačkog nasilja povezan je s internaliziranim problemima .531 ($p < .001$), a eksternaliziranim .410 ($p < .001$). Razina traumatskih iskustava korelira s internaliziranim događajima .318 ($p < .001$), a eksternaliziranim .364. Treba podsjetiti da je razina svakodnevnih stresnih događaja nešto više korelirala s mjerama kontrole u odnosu na traumatske događaje i vršnjačko nasilje. U slučaju kada se utjecaj opće procjene kontrole mjeren Uпитnikom LKA parcijalizira iz korelacije svakodnevnih stresnih događaja i internaliziranih problema, korelacija se sa .593 ($p < .001$) smanji na .548 ($p < .001$), dok je kod eksternaliziranih problema smanjenje s .410 ($p < .001$) na .374 ($p < .001$).

U tablici 9.23. navedene su korelacije između mjera kontrole i različitih skupina simptoma mentalnog zdravlja mjerenih Uпитnikom YSR. Želimo naglasiti da se ovdje lokus kontrole ne razmatra kao prediktor mentalnih problema, već korelacije ukazuju na odnos doživljaja kontrole i različitih problema psihičkog funkcioniranja. Teorijski status lokusa kontrole u analizi odnosa izvora stresa i problema prilagodbe bio bi u obliku moderatora. Korelacijska matrica ukazuje na sustavnu povezanost vanjskog lokusa kontrole s višom razinom simptoma iz domene mentalnog zdravlja. Najviša razina povezanosti pronađena je između zdravstvenog lokusa i razine internaliziranih problema i iznosi -.417 ($p < .001$) (pr. česti plač, strah od škole, osjećaj manje vrijednosti i dr.), dok je korelacija s mjerama općeg doživljaja kontrole nešto niža i iznosi -.325 ($p < .001$) za opću procjenu kontrole nad životom i -.318 ($p < .001$) za Uпитnik LKA. Eksternalizirani problemi nešto su niže povezani s mjerama kontrole i korelacije se kreću između -.10 i -.20. Flores i suradnici (2020), koristeći druge instrumente, pronalaze sličnu strukturu povezanosti općeg lokusa kontrole i mjera mentalnog zdravlja, pri čemu se korelacije kreću od .161 ($p < .001$) za socijalnu anksioznost do .304 ($p < .001$) za depresiju. I u ovom je slučaju izraženiji vanjski lokus kontrole povezan s višom razinom mentalnih problema. Autori dobivaju i slične korelacije između samokontrole i mjera mentalnog zdravlja, pri čemu je najveća korelacija ostvarena između samokontrole i problema pažnje -.438 ($p < .001$). Priroda povezanosti doživljaja kontrole i mentalnih problema je složena i podrazumijeva uzajamni odnos. Neki aspekti poremećaja mentalnog zdravlja upravo uključuju izostanak kontrole nad regulacijom emocija, kognicijama, kvalitetnim snom, održavanjem pažnje i drugim indikatorima mentalnog zdravlja te su uključeni u općenite procjene kontrole nad vlastitim tjelesnim i mentalnim zdravljem (Kohn i sur., 2014). Pored toga, problemi s mentalnim zdravljem narušavaju opću kvalitetu života i potiču uvjerenje o značajnom utjecaju vanjskih faktora koji su izvan kontrole osobe. Tako adolescent, koji ima poteškoće u području mentalnog zdravlja, ima i manji doživljaj kontrole u području akademskog uspjeha, ostvarenja partnerskih veza, kao i opće vjerojatnosti ostvarenja životnih ciljeva.

9.10. Posredujuća uloga lokusa kontrole na odnos između razine stresnih događaja i internaliziranih problema

U nastavku je ispitana potencijalna posredujuća uloga lokusa kontrole na odnos između razine stresnih događaja i internaliziranih problema ili simptoma. Na osnovi rezultata u Uпитniku svakodnevnih stresnih događaja, ispitanici su podijeljeni u skupinu s niskom i visokom razinom stresnih događaja. U svakoj od skupina nalazilo se približno 30% ispitanika. Prema lokusu kontrole ispitanici su na osnovi rezultata u Uпитniku LKA podijeljeni u skupinu s pretežito vanjskim i neutralnim doživljajem kontrole (rezultati u rasponu od 1 do 4) i skupinu s pretežito unutarnjim lokusom (rezultati od 5 do 7). Ovakva asimetrična podjela učinjena je zbog razmjerno malog broja ispitanika s izrazito eksternalnim lokusom.

Tablica 9.24. Aritmetičke sredine i standardne devijacije na subskali internaliziranih problema (Upitnik YSR) za podskupine ispitanika s višom i nižom razinom stresnih događaja i unutarnjim i vanjskim lokusom kontrole (Upitnik LKA)

		Upitnik YSR		
		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
niža razina stresora	vanjski lokus kontrole	35	9.257	6.460
	unutarnji lokus kontrole	167	7.868	7.434
	Ukupno	202	8.109	7.278
viša razina stresora	vanjski lokus kontrole	71	27.592	9.761
	unutarnji lokus kontrole	106	21.623	10.345
	Ukupno	177	24.017	10.506
Ukupno	vanjski lokus kontrole	106	21.538	12.332
	unutarnji lokus kontrole	273	13.209	10.961
	Ukupno	379	15.538	11.946

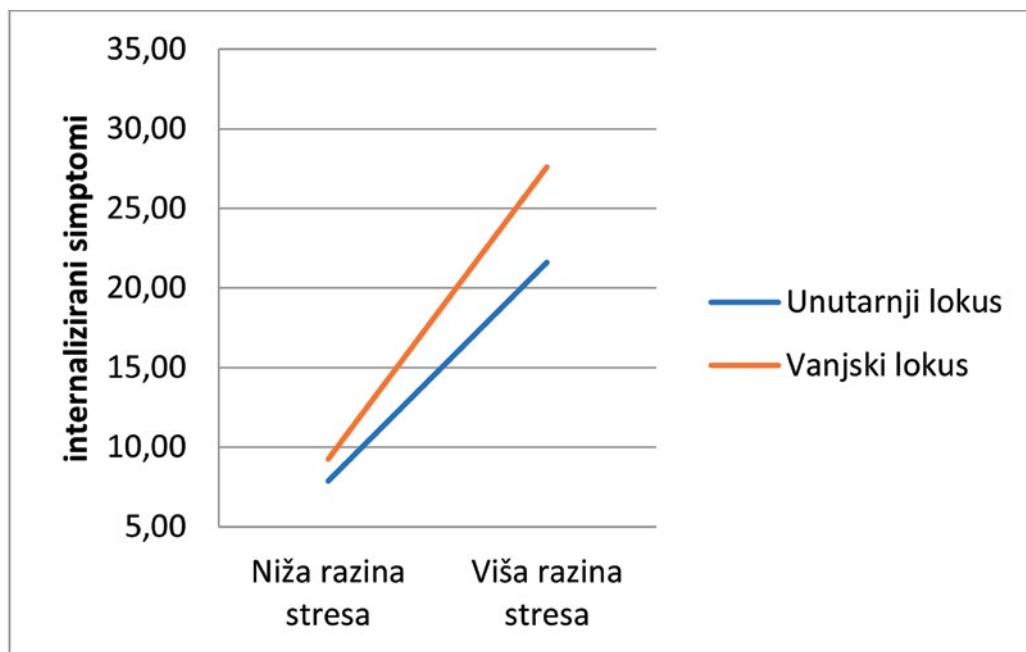
Kako bi se provjerio utjecaj intenziteta doživljenog stresa i lokusa kontrole na razinu internaliziranih problema, provedena je dvosmjerna analiza varijance.

Tablica 9.25. Značajnost F-omjera i veličine učinka glavnih i interakcijskih efekata u dvosmjernoj analizi varijance za zavisnu varijablu internalizirani problemi u funkciji razine stresnih događaja i lokusa kontrole

Izvor varijabiliteta	<i>F</i>	<i>p</i>	Parcijalna η^2
Razina stresnih događaja	233.300	<.001	.384
Lokus kontrole	12.266	<.001	.032
Razina stresnih događaja x lokus kontrole	4.753	<.05	.013

Dvosmjerna analiza varijance ukazala je na značajan utjecaj obaju glavnih efekta. Glavni efekt razine stresa visoko je značajan [$F(1,375) = 233.300$, $p = <.001$, $\eta_p^2 = .384$] i ukazuje na visoku povezanost razine stresa i razine internaliziranih simptoma. Adolescenti s višom razinom svakodnevnih stresnih događaja imaju značajno višu razinu simptoma ($M_{\text{stres_niži}} = 8.109$, $M_{\text{stres_viši}} = 24.017$). Veličina efekta u ovom slučaju ukazuje na visoki značaj stresnih događaja na mentalno zdravlje. Upitnikom svakodnevnih stresnih događaja ispitivano je ukupno 16 različitih domena izvora stresa. Utjecaj lokusa kontrole također se pokazao značajnim za razinu internaliziranih simptoma, iako je veličina efekta manja u odnosu na razinu stresa [$F(1,375) = 12.266$, $p = <.001$, $\eta_p^2 = .032$]. Adolescenti s pretežito vanjskim i neutralnim lokusom kontrole imaju višu razinu simptoma u odnosu na one s unutarnjim lokusom ($M_{\text{ULOK}} = 13.209$, $M_{\text{VLOK}} = 21.538$). Interakcija oba glavna efekta također je značajna ($p <.05$) i, kao što se vidi iz slike 9.3, uz nižu razinu stresa ispitanici s vanjskim i unutarnjim lokusom ne razlikuju se značajno prema razini internaliziranih simptoma, dok pri višoj razini stresa ispitanici s unutarnjim lokusom imaju značajno nižu razinu simptoma. Uvid u rezultate sugerira da je najbolja kombinacija visoke razine stresa i vanjskog lokusa kontrole ($M_{\text{YSR}} = 27.592$), dok ispitanici s unutarnjim lokusom kontrole izloženi visokoj razini stresa imaju približno 6 bodova niži rezultat na skali internaliziranih simptoma.

Slika 9.3. Razina internaliziranih problema u funkciji razine svakodnevnog stresa i lokusa kontrole

Iz prikazanih rezultata može se zaključiti da lokus kontrole moderira odnos između razine stresa i kvalitete prilagodbe, u ovom slučaju operacionaliziranih internaliziranih simptomima. Opisana paradigma ponavlja se uz uporabu različitih mjera prilagodbe kao što su: eksternalizirani simptomi, socijalni problemi, problemi mišljenja i problemi pažnje uz izuzetak izostanka efekta interakcije. To znači da lokus kontrole na nižoj i višoj razini izloženosti stresa utječe na razinu simptoma.

9.11. Predikcija rezultata na Upitniku lokusa kontrole za adolescente (LKA)

Sljedeći problem odnosio se na predikciju rezultata na Upitniku lokusa kontrole za adolescente. Na osnovi analize povezanosti nekoliko skupova varijabli s lokusom kontrole, odabrano je pet skupova varijabli na osnovi kojih se može predviđati razina doživljaja kontrole kod adolescenata.

Tablica 9.26. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za kriterij Generalizirani lokus kontrole mjeren Upitnikom LKA ($N = 755$)

Prediktori	β_{M1}	β_{M2}	β_{M3}	β_{M4}	β_{M5}
Spol	-,103**	,011	,050	,021	-,007
Materijalni status obitelji	,177***	,146***	,141***	,094**	,086**
Razina svakodnevnih stresnih događaja		-,313***	-,230***	-,174***	-,171***
Traumatska iskustva		-,002	,076	,042	,062
Vršnjačko nasilje		-,002	,017	,055	,046
Internalizirani simptomi			-,200***	,016	,028
Eksternalizirani simptomi			-,064	-,063	-,043
Samopoštovanje				,147***	,113*
Samoprocjena sreće				,094*	,027
Samokompetencija				,257***	,215***
Samoprocjena opće otpornosti				-,028	-,019
Suočavanje – pozitivna reinterpretacija					,058
Suočavanje – aktivno suočavanje					,045
Socijalna podrška					,149***
Prihvaćenost od strane razreda					,065
R^2 (R^2_{adj})	.045 (.043)	.130 (.124)	.156 (.148)	.261 (.250)	.292 (.277)
F	17.827	22.197	19.707	23.811	20.229
P	<.001	<.001	<.001	<.001	<.001
ΔR^2		.084	.027	.105	.031
$F\Delta R^2$		24.015	11.867	26.301	7.928
$p\Delta R^2$		<.001	<.001	<.001	<.001

Legenda: *** $p < .001$; β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; M_1, M_2, M_3, M_4, M_5 – grupe prediktora u hijerarhijskoj regresijskoj analizi (modeli); r – korelacija prediktora s kriterijem; R^2 – ukupni doprinos objašnjenju varijanci; R^2_{adj} – korigirani ukupni doprinos objašnjenju varijanci; F – vrijednost ukupnog F omjera; ΔR^2 – doprinos dodatne grupe prediktora objašnjenju varijanci; $F_{\Delta R^2}$ – vrijednost F -omjera za dodatnu grupu prediktora; $R^2_{(sama)}$ – varijanca koju objašnjava skup prediktora u samostalnoj regresiji na kriterij.

U prvom koraku uvedene su varijable spola i materijalnog statusa koje pripadaju u socioekonomsku domenu. Obje varijable imaju značajan doprinos i zajedno objašnjavaju 4.5% varijance. U drugom koraku uvedene su tri mjere izvora stresnih i traumatskih događaja: Upitnik svakodnevnih stresnih događaja, Upitnik životnih traumatskih događaja i Upitnik izloženosti vršnjačkom nasilju. Ovaj skup varijabli objašnjava dodatnih 8.4% varijance, ali jedino svakodnevni stresni događaji imaju značajan doprinos u jednadžbi. U trećem koraku uvedene su mjere mentalnog zdravlja operacionalizirane kroz dvije šire skale Achenbachovog upitnika mentalnog zdravlja koje su objasnile 2.7% nove varijance. U jednadžbi značajan doprinos imali su samo internalizirani simptomi. U četvrtom koraku uvedene su varijable povezane s ispitaničkim doživljajem sebe: samopoštovanje, procjena sreće i samokompetencije te procjena opće otpornosti. Ovaj skup varijabli objašnjava 10.5% dodatne varijance. U posljednjem koraku uvedeni su faktori koji mogu ojačati pojedinca u situacijama ugrožene dobrobiti kao što su: dvije strategije suočavanja sa stresom, percipirana socijalna podrška okoline te procjena ugone u razredu koji učenik pohađa. Ovaj skup varijabli objasnio je još 3.1% varijance. Regresijska analiza u konačnom obliku objašnjava 29.2% varijance kriterija ($R = .540$). Značajan doprinos u jednadžbi imaju procjena samokompetencije ($\beta = .215$), razina

svakodnevnih stresnih događaja ($\beta = -.171$), percipirana socijalna podrška ($\beta = .149$), samopoštovanje ($\beta = .113$) te materijalni status obitelji ($\beta = .086$). Udio varijance objašnjen na osnovi spola i mentalnog zdravlja, uvođenjem posljednja dva skupa varijabli, gubi na značajnosti. Iz korištenog skupa prediktora proizlazi zaključak da je viša razina doživljaja osobne kontrole povezana s boljim materijalnim statusom i manjim svakodnevnim izvorima stresa, višim samopoimanjem iskazanim samopoštovanjem i samokompetencijom te višom razinom socijalne podrške u okolini. Treba naglasiti da je i svaki pojedini skup prediktora u analizi omogućio značajnu predikciju lokusa kontrole, ali međusobna povezanost prediktora doprinosi pojedinih varijabli čini neznačajnim.

U slučaju da se provedu zasebne regresijske analize s pojedinom skupovima prediktora, proizlazi da spol i materijalni status objašnjavaju 4.3% ($R = .207$), kao što je već prikazano, tri prediktora vezana uz izvore stresa objašnjavaju 10.8% ($R = .328$) varijance u kriterijima: mentalni problemi 10.7% ($R = .326$), samopoimanje i otpornost 22.9% ($R = .479$) te suočavanje i socijalna podrška 17.3% ($R = .421$). Kako nema jedinstvenog teorijskog polazišta za redosljed uvođenja prediktora, možemo zaključiti da je korišten model jedan od mogućih, pri čemu se treći, četvrti i peti skup prediktorskih varijabli mogu razmatrati kao korelati, a ne nužno kao antecedenti lokusa kontrole.

9.12. Zaključci i sažetak devetog poglavlja

Na osnovi teorijskih polazišta vezanih uz koncept lokusa kontrole (Rotter, 1966), koji naglašavaju važnost uvjerenja o osobnoj kontroli za kvalitetu opće psihološke prilagodbe, operacionaliziran je i konstruiran Upitnik za mjerenje lokusa kontrole kod adolescenata (LKA). Osnovni koncept polazi od hipoteze o postojanju generalnog dispozicijskog faktora kontrole koji se očituje u različitim područjima života, ali je uključena i mogućnost različito izraženog uvjerenja o kontroli ovisno o domeni ponašanja, što podržavaju Lefcourt (1982) i neki drugi autori. U prvom dijelu analize provjerene su psihometrijske karakteristike novog upitnika i predloženi podaci za normativno vrednovanje rezultata. Drugi dio analiza odnosio se na provjere povezanosti lokusa kontrole s različitim mjerama psihološke prilagodbe kod adolescenata.

U istraživanju je sudjelovao 851 srednjoškolac, a uzorak je reprezentativan za populaciju urbanih adolescenata. Konačna verzija Upitnika za ispitivanje lokusa kontrole kod adolescenata sastoji se od 20 čestica koje opisuju različita područja relevantna za opću sliku o sebi. Šira verzija Upitnika, pored lokusa kontrole, omogućuje procjenu zadovoljstva i važnosti za svako od uključenih područja funkcioniranja. Provjere latentne strukture provedene su eksploratornim i konfirmatornim metodama i ukazale su na postojanje generalnog faktora lokusa kontrole te četiri specifična faktora opisana kao: *procjena kontrole u području akademskog postignuća*, *procjena kontrole nad vlastitim zdravljem*, *procjena kontrole nad uspješnosti u socijalnim odnosima* te *procjena utjecaja na vlastitu originalnost*. S izuzetkom kontrole u području socijalnih odnosa ostale tri subskele sadrže dio varijance koja nije objašnjena generalnim faktorom uvjerenja o kontroli. Korelacije među subskalama kreću se u rasponu između .239 i .579. S obzirom na rezultate faktorskih analiza i kriterijsku valjanost subskalnih rezultata, opravdano je korištenje ukupnog rezultata kao mjere generaliziranog uvjerenja o kontroli, kao i subskalnih rezultata u slučaju potrebe za dijagnostikom razine percipirane kontrole u specifičnim područjima ponašanja. Pouzdanost ukupnog rezultata izražena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi .879, dok se pouzdanosti subskala kreću u rasponu od .700 do .815.

Distribucija rezultata potvrđuje očekivanje da najveći broj adolescenata ima lokus kontrole koji uključuje utjecaj i unutarnjih i vanjskih faktora (pretpostavljeni dvostruki ili neutralni lokus), ali s pomakom prema većem uvjerenju o osobnom utjecaju (tj. unutarnjem lokusu). Vrlo je mali broj adolescenata (oko 4%) koji imaju izraziti vanjski lokus kontrole. Upitnik je opremljen detaljnim podacima za normativno vrednovanje i interpretaciju razine lokusa na individualnoj razini, što je prednost u odnosu na postojeće mjere lokusa kontrole.

Procjene lokusa na četiri subskele ukazuju na sličnu percepciju mogućnosti utjecaja u različitim domenama, pri čemu je relativno najviša mogućnost osobnog utjecaja procijenjena za ponašanja vezana uz akademsku uspješnost, nešto niža za uspješnost u socijalnim odnosima i zdravlju te relativno najniža u području osobne originalnosti.

Opća procjena kontrole nad vlastitim životom ispitana je jednim dodatnim pitanjem čiji rezultati pokazuju da 10% adolescenata procjenjuje da imaju potpunu kontrolu nad događajima u vlastitom životu, a 1.7% da nemaju nikakvu kontrolu. Ova procjena generaliziranog lokusa povezana je s prosječnim rezultatom na Upitniku LKA ($r = .445$), što ukazuje na činjenicu da ove dvije procjene ipak ne zahvaćaju jednak psihološki prostor uvjerenja o kontroli.

Za svih dvadeset područja ispitivanih Upitnikom ispitanici su, pored mogućnosti kontrole, procijenili zadovoljstvo i važnost svake domene. Na razini čestica, najviši stupanj zadovoljstva procijenjen je za vlastito tjelesno zdravlje, dok je najmanje zadovoljstvo vezano uz ostvarivanje i održavanje ljubavnih veza. Kao najvažnije karakteristike ispitanici su procijenili tjelesno i mentalno zdravlje, a relativno najmanje važnim vlastitu kreativnost.

Analize ukazuju da su rezultati djevojaka na svim mjerama značajno pomaknuti prema vanjskom lokusu u odnosu na mladiće (najviše u području zdravlja). S obzirom na ukupni rezultat na Upitniku LKA, nema razlike među školskim usmjerenjima, ali postoje razlike na pojedinim subskalama. Učenici gimnazijskih programa procjenjuju manju mogućnost osobnog utjecaja na vlastito zdravlje i održavanje socijalnih odnosa u usporedbi s učenicima trogodišnjih strukovnih škola. Rezultati ukazuju na zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike Upitnika lokusa kontrole za adolescente (LKA) i mogućnosti njegove uporabe u istraživanjima i dijagnostičkoj praksi.

Analize konvergentne valjanosti Upitnika LKA ujedno su poslužile za provjeru istraživačkih hipoteza o povezanosti lokusa kontrole s mjerama samopoimanja. Rezultati pokazuju da je viša procjena osobne kontrole povezana s višim procjenama samokompetencije, samopoštovanja, doživljaja sreće, općeg zadovoljstva, otpornosti i procjene vjerojatnosti ostvarenja vlastitih životnih ciljeva, pri čemu se korelacije kreću u rasponu od .30 do .43.

Zaseban istraživački problem odnosio se na ispitivanje mogućnosti predikcije razine uvjerenja o kontroli. Provedenom hijerarhijskom regresijskom analizom s pet skupova prediktorskih varijabli objašnjeno je 29.2% varijance ukupnih rezultata Upitnika LKA. U teorijskom pogledu, odnose između lokusa i ostalih varijabli potrebno je razmatrati kao transakciju koja se razvija u vremenskoj dinamici. Na razini pojedinačnih prediktora (korelata) viša razina unutarnjeg lokusa povezana je s manjom razinom svakodnevnih stresnih iskustava i vršnjačkog nasilja te višom razinom socijalne podrške obitelji, nastavnika i vršnjaka. Lokus kontrole povezan je i sa strategijama suočavanja sa stresom. Viša razina unutarnjeg lokusa povezana je s pozitivnom reinterpretacijom događaja, aktivnim suočavanjem i planiranjem, dok su strategije ponašajnog izbjegavanja, samookrivljanja i pomaknute agresije povezane s nižim uvjerenjima o mogućnostima vlastite kontrole.

U završnom dijelu ispitan je odnos između doživljaja kontrole i mjera psihološke prilagodbe operacionalizirane kroz različite dimenzije psihopatologije. U skladu s teorijskim očekivanjima, utvrđena je povezanost niže percepcije osobne kontrole sa svim mjerama psihopatologije, uključujući depresivnost, anksioznost, somatske i socijalne probleme, probleme mišljenja i pažnje, kršenje pravila i agresivno ponašanje. Nešto viša povezanost registrirana je s količinom internaliziranih problema (oko .40) u odnosu na eksternalizirane probleme (oko .20). Najveću prediktivnu valjanost pokazala je upravo subskala uvjerenja o kontroli u području zdravlja. Općenito je potvrđena pretpostavka o povezanosti doživljaja osobne kontrole i mentalnog zdravlja. Kroz dodatne analize potvrđena je moderatorska uloga lokusa kontrole na odnos između razine stresnih događaja i internaliziranih simptoma. Rezultati ukazuju na važnost doživljaja osobne kontrole za opću prilagodbu i mentalno zdravlje adolescenata.